*Judith Bosnak & Rick Honings**

‘BEHOED ONS ARME VOLK VOOR DE VULKAAN-POËTEN’

De literaire verwerking van de Krakatau-ramp van 1883 in Nederland en Indonesië

‘SAVE OUR POOR PEOPLE FROM THE VULCANO POETS’. THE LITERARY RECEPTION OF THE KRAKATOA DISASTER OF 1883 IN THE NETHERLANDS AND INDONESI

On August 27, 1883, the volcano Krakatau in the Dutch East Indies erupted and collapsed, causing the deaths of tens of thousands, mainly as a result of devastating tsunamis. The Krakatau eruption was one of the first disasters to take place beyond the Dutch boundaries that received so much attention in the Netherlands. Because the Indies were a Dutch colony, a response of the motherland was rather logical. In many places, charity activities were organized to raise money for the victims. This article focuses on the Dutch and Indonesian literary reactions on the Krakatau disaster. For this purpose, two scholars work together: one specialized in Dutch Literary Studies and the other one in Indonesian Languages and Cultures. In the first part of the article several Dutch charity publications are analysed; the second part focuses on Indonesian sources (in Javanese and Malay). How and to what extend did the reactions in the Netherlands and Indonesia differ?

Op 22 december 2018, drie dagen voor Kerstmis, werd het Indonesische eiland Java getroffen door een verwoestende tsunami, met honderden doden en duizenden gewonden tot gevolg. De ramp werd veroorzaakt doordat een deel van de vulkaan Anak Krakatau (het kind van Krakatau) in zee was gestort. De vloedgolf kwam voor de meesten als een volslagen verrassing. Zoals dat gaat bij grote rampen, werden in de dagen daarna bijzondere en lugubere verhalen verteld over overlevenden en slachtoffers.

* Dit artikel is geschreven in het kader van het door Rick Honings geleide NWO Vidi-project *Voicing the Colony. Travellers in the Dutch East Indies, 1800-1945* (2020-2025), waarin Judith Bosnak als postdoc werkzaam is en onderzoek verricht naar het Indonesische perspectief. Het eerste deel van het artikel, over de literaire verwerking van de ramp in Nederland, verschijnt ook in Rick Honings, *Het eiland van vuurrazernij. De Krakatau-ramp van 1883 en de Nederlandse literatuur.* Negenentwintigste Bert van Selm-lezing (Leiden: Primavera Pers, 2020).

De gebeurtenissen van 2018 brachten de uitbarsting van de Krakatau op 27 augustus 1883 weer in herinnering. De vulkaan was destijds al maanden onrustig geweest. Maar de 27ste om tien uur 's ochtends vond er zo'n zware eruptie plaats, dat de vulkaan en het gebied eromheen werd opgeblazen.[1] Twee aardplaten, weten we nu, botsten op elkaar, iets wat ook in het verleden al voor de nodige uitbarstingen had gezorgd. Maar de ramp van 1883 was een van de zwaarste uit de menselijke geschiedenis. Door het geweld van de ontploffing dachten veel mensen dat de wereld verging. Huizen dreunden op hun grondvesten. De explosie werd tot in Australië gehoord. Het was daarmee het hardste geluid dat ooit werd geregistreerd.[2] De Nederlanders die in Aceh al tien jaar een bloedige strijd voerden tegen 'opstandelingen', stuurden er troepen op uit omdat ze dachten dat er vlakbij geschutvuur klonk.[3]

In de onmiddellijke omgeving slingerde de vulkaan grote hoeveelheden as, modder en puimsteen in het rond. In Anyer was het overdag zo donker dat men geen hand voor ogen kon zien.[4] Zelfs in Batavia (nu Jakarta) heerste duisternis en viel er een 'kiezelregen'.[5] In de maanden erna daalde de temperatuur wereldwijd doordat asdeeltjes de zon reflecteerden. Door de uitbarsting ontstonden er tientallen meters hoge tsunami's die alles wat op hun weg kwam verwoestten. Eerst trok de zee zich terug en kwam het strand vol vis te liggen. Daarna stroomde het water landinwaarts met een snelheid van honderden kilometers per uur. Daarbij werden in totaal 165 dorpen verwoest, vielen er 36.417 doden en raakten er duizenden gewond.[6] Dat lijkt misschien niet zo veel vergeleken met de tsunami van 2004, waarbij ruim 230.000 slachtoffers vielen. Men moet echter bedenken dat Indonesië in 2004 zo'n 223 miljoen inwoners telde tegenover circa veertig miljoen omstreeks 1883. De Krakatau-uitbarsting van 1883 was dus enorm.

Het nieuws over de uitbarsting van de Krakatau ging dankzij de telegrafie al spoedig de wereld rond.[7] Kranten publiceerden heet van de naald bloedstollende ooggetuigenverslagen. Net als in 2018 deden er in 1883 allerlei tot de verbeelding sprekende verhalen de ronde. Wat te denken van het verhaal van de Javaanse

1 Over de achtergronden van de ramp zie de lezenswaardige bestseller van Simon Winchester, *Krakatau. De dag dat de wereld ontplofte. 27 augustus,* vert. J. van der Lee (Amsterdam: Atlas, 2005).
2 Winchester, *Krakatau*, 254.
3 Frits Jaquet, 'Nederlandse reacties op de uitbarsting 1883 van de Krakatau: een tijdsbeeld', in *Indisch-Nederlandse literatuur. Dertien bijdragen voor Rob Nieuwenhuys*, red. Reggie Baay en Peter van Zonneveld (Utrecht: HES, 1988), 76-110, citaat van p. 79.
4 *Java-bode. Nieuws, handels- en advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, 27 augustus 1883 Alle kranten zijn geraadpleegd via www.delpher.nl.
5 *Soerabaijasch handelsblad*, 28 augustus 1883.
6 Winchester, *Krakatau*, 232
7 Winchester, *Krakatau*, 181 beklemtoont het 'revolutionaire belang van deze technologie voor de planeet'. Volgens hem was het voor het eerst dat er op zo'n grote schaal over een ramp gecommuniceerd kon worden.

Afb. 1 De uitbarsting van de Krakatau in 1883, uit: G.J. Symons e.a. (ed.), *The eruption of Krakatoa, and subsequent phenomena. Report of the Krakatoa Committee of the Royal Society*. London: Trubner & Compagny, 1888. *(Collectie North Wind Picture Archives/Alarmy Stock Photo, HRP38G)*

vuurtorenwachter in Anyer? Hij bleef op zijn plaats en zag hoe zijn vrouw en kinderen voor zijn ogen verdronken. Zelf overleefde hij de ramp op het nippertje, nadat de vuurtoren instortte toen die door een rotsblok was geraakt. Van de vuurtoren rest, tot op de dag van vandaag, slechts het fundament. In 1885 werd er een nieuwe gebouwd, een geschenk van Willem III, die er nog steeds staat.[8] Fascinerend is ook het verhaal van het Nederlandse oorlogsschip, de *Berouw*, dat in de haven van Teluk Betung lag, en door een vloedgolf vierhonderd meter verder op het strand werd gesmeten. De bemanning liet daarbij het leven. Een nieuwe golf slingerde het schip nog drie kilometer verder landinwaarts, waar het vervolgens nog tientallen jaren bleef liggen. Omstreeks 1939 woonden er apen in het wrak.[9]

Toen de rust was wedergekeerd werd het tijd om de balans op te maken. De Nederlanders stuurden er vanuit Batavia onderzoekers op uit om informatie in te

8 Winchester, *Krakatau*, 247-48.
9 Vgl. Winchester, *Krakatau*, 241, 245-47.

winnen. In de omgeving van Teluk Betung, aan de andere kant van Straat Soenda, werd goed duidelijk wat de vloedgolven hadden aangericht. Van de kampong Kali Anda was niets meer over. Drie vierde van de bevolking was omgekomen: 'Daar vertoonde zich voor het eerst de ramp in al haar gruwelijke gevolgen. Rottende en stinkende lijken van menschen en beesten, eenige overgeblevenen die allen aan zware brandwonden leden, het landschap geraseerd, de huizen weg. [...] Het geheel leverde een tooneel op dat geen pen vermag te beschrijven.'[10]

De ellende was niet te overzien. Door het natuurgeweld waren locomotieven als blikken speelgoed in elkaar gedeukt en waren spoorstaven verbogen.[11] Wie het er levend vanaf gebracht had, zag zich geconfronteerd met nieuwe problemen. Voor de gewonden, van wie veel met ernstige brandwonden, was medische hulp slechts in beperkte mate beschikbaar. De as van de vulkaan had de rijstvelden verwoest, waardoor er voedseltekorten dreigden. Ook was er een tekort aan drinkwater en braken er ziekten uit.[12] En dan waren er nog de plunderaars die de getroffen gebieden teisterden.[13]

Behalve het fundament van de oude vuurtoren herinnert tegenwoordig nog maar weinig aan de ramp van 1883. In Bandar Lampung, waarin de oude steden Tanjung Karang en Teluk Betung zijn opgegaan, is in 1981 in het Dipangga Park een sober monument voor de slachtoffers opgericht. Hoewel het gedenkteken nog geen veertig jaar oud is, maakt het nu al een vervallen indruk.[14] Toch is het een bezienswaardigheid met – afgaande op Tripadvisor – een grote aantrekkingskracht op toeristen.

ONDERZOEK NAAR DE KRAKATAU-RAMP

De uitbarsting van de Krakatau heeft vanaf het begin veel aandacht getrokken. Geologen, oceanologen en vulkanologen waren erdoor gefascineerd en schreven erover. Een jaar na de ramp publiceerde de geoloog R.D. Verbeek in opdracht van de gouverneur-generaal een *Kort verslag over de uitbarsting van Krakatau op 26, 27 en 28 Augustus 1883* (1884). Die uitgave werd gevolgd door het boek *Krakatau* (1885). Bovendien verzorgde Verbeek de publicatie van een album met vijfentwintig tekeningen in kleur, waarop de verwoestingen in beeld werden gebracht.[15] Ver-

10 *De laatste expeditie van de Kedirie naar de Lampongbaai na de uitbarsting van Krakatau in September 1883* (Batavia: Albrecht & Rusche, 1890), 9. Het verslag was eerder gepubliceerd in de *Java-Bode*, 13, 14 en 15 september 1883.

11 R.A. van Sandick, *In het rijk van vulcaan. De uitbarsting van Krakatau en hare gevolgen* (Zutphen: Thieme, 1891) 92.

12 *De laatste expeditie van de Kedirie naar de Lampongbaai*, 10-12.

13 *Bataviaasch Handelsblad*, 8 september 1883.

14 Setiono Sugiharto, 'Krakatau eruption remembered at Dipangga Park', in: *The Jakarta Post*, 11 maart 2014.

15 *Krakatau. Album bevattende 25 teekeningen in kleuren van de verwoeste gedeelten van*

beek, die in Indië woonde, was zelf getuige geweest van de vulkaanuitbarsting. Hij had in de maanden ervoor onderzoek gedaan op het eiland Krakatau. Zijn lotgevallen staan centraal in het BBC-docudrama *Krakatoa. The last days* (2006) – één van de vele documentaires die over de ramp gemaakt zijn. Na Verbeek is er door andere geologen en vulkanologen steeds weer over de uitbarsting geschreven. De ingenieur R.A. van Sandick had de ramp eveneens zelf meegemaakt; hij bevond zich aan boord van de mailboot *Gouverneur-Generaal Loudon*, die ten tijde van de uitbarsting in de buurt van de Krakatau voer.[16] Ook hij publiceerde er een boek over dat veel informatie uit de eerste hand bevat.[17] Lezenswaardig is daarnaast de *Herdenking Krakatau uitbarsting 1883* (1933), een speciale editie van de *Java-Bode,* waarin uitvoerig werd teruggeblikt.[18]

Een relatief recente publicatie is van de hand van de geoloog Simon Winchester: *Krakatoa. The day the world exploded* (2003). Hierin reconstrueert hij de gebeurtenissen en gaat hij in op eerdere uitbarstingen. Naast geologen hebben ook biologen onderzoek gedaan naar Krakatau-ramp. Zij registreerden tot in detail hoe flora en fauna na verloop van tijd weer terugkeerden op het eiland.[19]

Een fascinerende bron vormen de ooggetuigenverslagen, die veelal in de Nederlands-Indische pers gepubliceerd werden. Karakteristiek voor de koloniale context van de ramp, is dat deze ooggetuigenverslagen merendeels geschreven zijn door Europeanen, vooral door Nederlanders. Die koloniale context verklaart ook dat alleen de namen van Europese doden en overlevenden bekend zijn en wij weinig weten over de wijze waarop de inheemse bevolking de gebeurtenissen ervaren heeft.[20] Zij hadden in mindere mate toegang tot de beschikbare media. Al in 1988 heeft Frits Jaquet laten zien dat bepaalde motieven telkens weer terugkeren in de verslaglegging van de ramp, zoals de onmogelijkheid om woorden te vinden om de verwoesting te beschrijven. Er wordt ook vaak stilgestaan bij de aanvankelijke onwetendheid van de getroffenen. Om het geluid van de eruptie te beschrijven worden vergelijkingen gemaakt: een exploderende fabriek, een bulderend kanon, een blazende locomotief, hevig onweer. Veel ooggetuigen schreven achteraf dat ze dachten dat het einde der tijden was aangebroken.[21]

Straat Soenda, genomen twee maanden na de uitbarsting van Krakatau (Brussel: Nationaal Aardrijkskundig Instituut, 1885).

16 Zie voor zijn ooggetuigenverslag Olf Praamstra en Peter van Zonneveld, *Omstreden paradijs. Ooggetuigen van Nederlands-Indië* (Amsterdam: Bert Bakker, 2010) 121-124.

17 Van Sandick, *In het rijk van vulcaan*.

18 *Herdenking Krakatau uitbarsting 1883* [Batavia: *Java Bode*, 1933].

19 Vergelijk Winchester, *Krakatau*, 328 e.v.

20 In deze bijdrage gebruiken we 'inheems' als vertaling van het Engelse 'indigenous'. We realiseren ons dat dit woord volgens sommigen een koloniale connotatie heeft (omdat het belast zou zijn met de blik van buiten), maar een geschikt alternatief is er helaas niet. Over deze problematiek zie o.a. Wayne Modest & Robin Lelijveld (red.), *Words matter: An unfinished guide to word choices in the cultural sector* (Amsterdam: Tropenmuseum, 2018).

21 Vergelijk Jaquet, 'Nederlandse reacties op de uitbarsting 1883 van de Krakatau', 78-81, 86.

Ook de verwoestende effecten van de vloedgolven keren telkens weer terug, vaak met navrante details: de hysterische paniek, moeders met kinderen die werden weggespoeld, het gekreun van slachtoffers, krokodillen en haaien die landinwaarts gespoeld werden en zich te buiten gingen aan de lijken.[22] De vrouw van de assistent van Anyer was gevlucht met haar twee kinderen: 'Het jongste stierf in hare armen aan de brandwonden, want het regende gloeiende asch en puimsteen. Haar man is verdronken, haar huis met al haar kleêren en goed is weggespoeld.'[23] Er werden ook opgewekter verhalen verteld, zoals van een zekere dr. Baczes uit Teluk Betung, die overleefde door halsoverkop de heuvels in te vluchten, met een speeldoos in de ene en een levende kalkoen in de andere hand.[24]

In deze bijdrage richten we de blik op de literaire teksten die direct na de ramp het licht zagen. Die zijn tot op heden nog vrijwel niet onderzocht. Daarbij maken we geen onderscheid tussen 'lectuur' en 'literatuur' – we betrekken alle teksten die als reactie op de ramp verschenen in de analyse. Omdat Indonesië in 1883 nog een kolonie was, was de uitbarsting óók een Nederlandse aangelegenheid. Velen trokken zich de gebeurtenissen aan; bijna iedereen had wel een familielid, vriend of kennis in Indië. In het eerste deel richten we de blik op de rol die de letterkunde speelde in de verwerking van de ramp in Nederland. In dit deel laten we de al genoemde ooggetuigenverslagen, die al veel aandacht hebben gekregen in het onderzoek, buiten beschouwing en richten we de blik op teksten of publicaties met een liefdadigheidsfunctie. Op welke manier werd er door Nederlandse schrijvers op de ramp gereageerd? In hoeverre speelt de ramp zelf een rol in hun teksten? Wat was de rol van de christelijke godsdienst? Hoe werd er in deze teksten aandacht geschonken aan (de gevolgen van de ramp voor) de inheemse bevolking? En wat zeggen de liefdadigheidsinitiatieven over de koloniale politiek van die dagen?

Om in onze postkoloniale tijd een noodzakelijk tegenperspectief te bieden tegen de eenzijdige, dominante Nederlandse beeldvorming gaan we in het tweede deel van dit artikel in op de wijze waarop in Indonesië door de inheemse of Indonesische bevolking op de ramp gereageerd werd. Omdat het aantal beschikbare bronnen beperkt is, en omdat 'literatuur' en 'ooggetuigenverslag' in inheemse teksten door elkaar heen lopen, wordt in dit deel een minder strikt uitgangspunt gehanteerd. Welke (literaire) bronnen zijn er beschikbaar om de Indonesische stemmen te horen en welk beeld rijst daaruit op? In hoeverre speelde kritiek op het Nederlandse kolonialisme hierin een rol? In het *Soerabaijasch Handelsblad* werd in 1883 opgemerkt dat de ramp de haat van de inheemse bevolking tegen de Nederlanders had aangewakkerd. De 'inlandsche bevolking' beschouwde de-

22 Jaquet, 'Nederlandse reacties op de uitbarsting 1883 van de Krakatau', 93-94.

23 *De katholieke missiën; geïllustreerd maandschrift, in verbinding met het Lyonsch weekblad van het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs* 8 (1884), 1 juli 1884.

24 Jaquet, 'Nederlandse reacties op de uitbarsting 1883 van de Krakatau', 93-94.

ze als een straf van Allah voor de Aceh-oorlog (1873-1914) die toen al tien jaar aan de gang was. Die oorlog was verantwoordelijk voor 'eene vijandelijke gezindheid jegens de Europeanen'.[25] Zijn zulke geluiden ook terug te vinden in de meer literaire bronnen? Om deze te beantwoorden werken een neerlandicus en een indonesicus samen.

DE 'INTERNATIONALE COURANT' *Krakatau*

De Krakatau-ramp vond buiten de landsgrenzen plaats, maar genereerde ongelooflijk veel aandacht in Nederland. De reden daarvoor was dat Indië een kolonie van Nederland was. Toen achtenzestig jaar eerder, in 1815, de Indonesische vulkaan Tambora uitbarstte gebeurde dat niet, omdat Indië toen door de Engelsen bestuurd werd.[26] Nu Indië in Nederlandse handen was, was het vanzelfsprekend dat er een reactie vanuit het moederland kwam. Al op 3 september 1883 werd er een 'Centraal comité voor de noodlijdenden door de uitbarsting op Krakatau opgericht', om 'zonder onderscheid van landaard of godsdienst aan ieder, die hulp noodig had' hulp te verlenen.[27] Uiteindelijk werd 1.220.962,98 gulden opgehaald.[28] Het aantal Europese slachtoffers was relatief gering en kon snel worden geholpen, maar voor de inheemsen werd een driefasenplan opgesteld: eerst een 'tijdperk van voorziening in dadelijke behoeften', vervolgens een 'tijdperk van opbeuring' en ten slotte het 'tijdperk der vergoedingen'.[29]

Op veel plaatsen in Indië werden activiteiten georganiseerd om geld in te zamelen. Die vonden plaats volgens de koloniale, raciale scheidslijnen van die dagen. Overal gingen intekenlijsten rond om geld, goederen en andere hulpmiddelen te doneren. Er werden muziekuitvoeringen, voorstellingen en andere activiteiten georganiseerd. Zo organiseerde de familie Jeekel te Yogyakarta een soiree om geld in te zamelen voor, let wel, de Europese slachtoffers. Het moet een luisterrijk feest geweest zijn, met stemmige verlichting, een wafelkraam, een waarzegster, kraampjes met sigaren en bloemen, lekkere hapjes, taartjes, dans en gezang en vooral veel drank, waaronder speciale 'Krakatau-bowls'.[30]

---

25 *Soerabaijasch Handelsblad*, 8 september 1883. Vergelijk *De locomotief*, 22 september 1883: 'Ook hier wordt door de onverdraagzame Mahommedanen aan een straf des Hemels gedacht voor het beoorlogen van *Atjeh*, en eenige Arabieren wilden niets geven ten behoeve van de noodlijdenden.' Ook Winchester, *Krakatau*, 307 e.v. gaat hierop in en stelt dat de uitbarsting van de Krakatau een impuls gaf aan de radicale islam.

26 Zie hierover Gillen D'Arcy Wood. *Tambora.The eruption that changed the world* (Princeton: Princeton University Press, 2014) en Philip Dröge, *De schaduw van Tambora. De grootste natuurramp sinds mensenheugenis* (Houten: Spectrum, 2015).

27 *Nederlandsche staatscourant*, 12 maart 1885.

28 Jaquet, 'Nederlandse reacties op de uitbarsting 1883 van de Krakatau', 98-99.

29 *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 13 (1884) 1, 224-225; *Nederlandsche staatscourant*, 12 maart 1885.

30 *Java-bode*, 21 september 1883.

Ook in Nederland werden initiatieven ondernomen om de slachtoffers te helpen. Het gaf een goed gevoel, zoals blijkt uit dit zelfgenoegzame citaat uit het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* (1883):

> Bij den weemoed, die ons vervult voor de slachtoffers die een voorbarigen dood hebben gevonden, mag een dankbare opwelling niet onderdrukt worden voor de edelmoedige en lofwaardige wijze waarop van alle zijden geijverd wordt om althans de geslagen wonden te heelen welke menschelijkerwijze nog te genezen zijn.

Men was enthousiast dat een ramp die zo ver weg had plaatsgevonden, ditmaal zoveel medeleven teweeg had gebracht. Daaruit bleek dat 'de nauwe solidariteit die ons aan Indie verbindt en die ons noopt het lief en leed van Indie te deelen' door de hele Hollandse natie gevoeld werd. Dat strekte tot troost.[31]

Toen de ramp plaatsvond, was in Amsterdam juist de Wereldtentoonstelling van 1883 gaande, die in mei geopend was en tot 1 oktober 1883 duurde.[32] Het festivalterrein bevond zich op het tegenwoordige Museumplein, dat toen nog een braakliggend veld was. Op zaterdag 22 september werd er een Krakatau-*fancy fair* (liefdadigheidsbazaar) georganiseerd.[33] Ondanks het slechte weer en de drassigheid van het terrein stonden er die avond lange rijen wachtenden die allemaal iets op het 'altaar der liefdadigheid' wilden offeren. Binnen was het zo vol, dat er pas weer iemand in mocht als er iemand uit kwam.[34]

Het publiek liet zich met plezier het geld uit de zak kloppen door meisjes die prullaria verkochten, en klaagde niet als het vermaak niet aan de verwachtingen voldeed. Bezoekers waren bijvoorbeeld lekker gemaakt met de aankondiging van een 'Panorama van Krakatau'. Misschien verwachtten ze iets vergelijkbaars als het Panorama Mesdag in Den Haag, dat in 1881 geopend was. Maar dit Krakataupanorama viel nogal tegen. Het bestond uit 'drie ronde glaasjes': 'Door het eerste zag men een blauwe zee met dito schip, door het tweede een roode dito dito, en door het derde weêr dezelfde dito's in het geel.' Verder was er een Chinees die een veiling hield en met zijn 'koddige welbespraaktheid' de prijzen opstuwde. Wie zijn dorst of honger wilde stillen, kon terecht in het 'Pilsener Bierpaviljoen' of in de 'Duitsche Restauratie'. Ook in de 'Hollandsche Restauratie' was het goed toeven.

---

31 *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 12 (1883) 2, 314-315.

32 Vergelijk Marieke Bloembergen, *De Koloniale Vertoning. Nederland en Indië op de wereldtentoonstellingen (1880-1931)* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2002).

33 Het was niet voor het eerst dat er in Amsterdam zo'n 'rampfeest' georganiseerd werd. Twee jaar eerder, op 18 februari 1881, vond in de hoofdstad al een 'Watersnood-feest' plaats, naar Frans voorbeeld, om geld in te zamelen voor de slachtoffers van de overstromingen die in Brabant in de nacht van 29 op 30 december 1880 hadden plaatsgevonden. Qua opzet lijkt het op de Krakatau-*fancy fair*. Zie hierover Lotte Jensen, 'Een onbekende variant van het Wilhelmus. Het Watersnood-Wilhelmus uit 1881', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* (2019), 1-8.

34 *Het nieuws van den dag*, 25 september 1883.

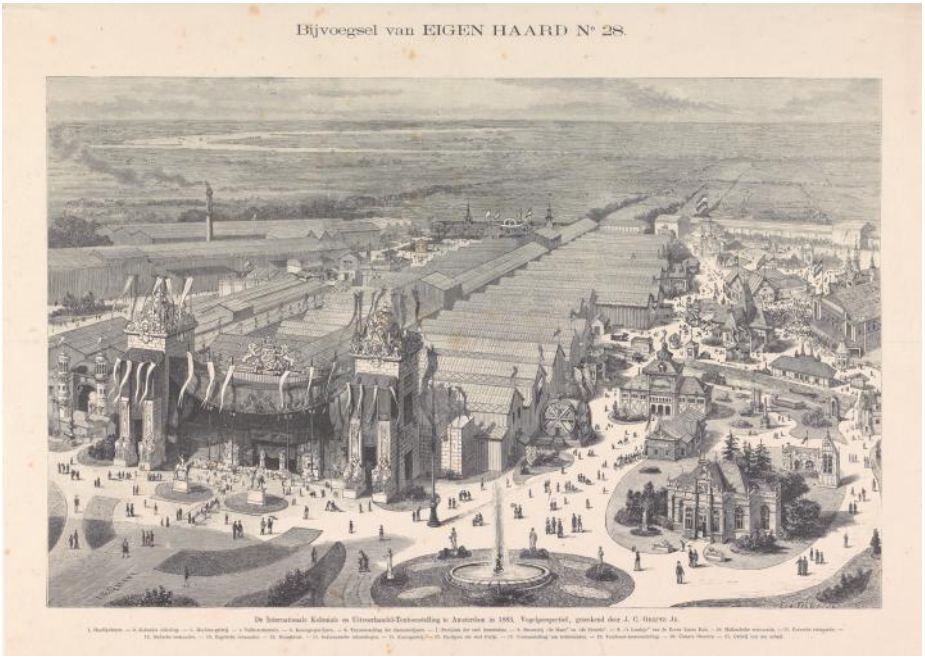

Afb. 2 Gezicht op de Wereldtentoonstelling (Internationale Koloniale- en Uitvoerhandel-Tentoonstelling), gehouden te Amsterdam op het huidige Museumplein van 1 mei tot 1 oktober 1883. *(Collectie Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-89.774)*

Daar werd onder meer een 'Café-Concert' gegeven. Verder waren er ook nog een muziektent en een champagnebar.[35]

Ten slotte was er het 'Paviljoen van de Pers', waar behalve bloemen en champagne tekeningen en foto's verkocht werden. Op literair gebied vond daar iets bijzonders plaats, want die avond werd er een bijzondere uitgave gepresenteerd: de vier pagina's tellende 'internationale courant' *Krakatau*.[36] Op de voorpagina staat: 'Eerste en laatste nommer', en de uitgave had als motto: 'Liefdadigheid kent geen grenzen'. De opbrengt van de krant, die een kwartje kostte, kwam ten goede aan de slachtoffers.

De inhoud is met recht internationaal te noemen: er zijn bijdragen in het Frans, Duits, Italiaans, Hongaars, Latijn, Grieks, Turks, Zweeds, Spaans, Portugees, Russisch, Arabisch, Hebreeuws, Japans, Chinees, Maleis, Javaans en 'Neger-Engels'.[37]

---

35 *Het nieuws van den dag,* 25 september 1883.
36 Ibidem.
37 In de Maleistalige bijdrage gaat het om dankzegging aan de Nederlanders door de men-

Afb. 3 Aankondiging voor de Fancy Fair op 22 september 1883 te Amsterdam. *(Collectie Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-89.777)*

Het merendeel is kort; soms is de tekst niet meer dan een of twee regels. De 'courant' opent met een Frans verslag van de gebeurtenissen. Behalve een beschrijving van de verwoestingen bevat het een oproep tot hulp. Java had in het verleden al veel onheil te verduren gekregen, maar de omvang van deze ramp was zo groot, dat ieders hulp nodig was. Opvallend is ook het vers van de Duitse journalist Otto von Breitschwert op de voorpagina, waarin de bloedstollende details uit de ooggetuigenverslagen weerklinken: het gejammer, de drijvende lichamen.

Direct daaronder volgt een tekst van Nederlands bekendste proza-auteur van dat moment: Multatuli. Eduard Douwes Dekker woonde, drieëntwintig jaar na de publicatie van zijn *Max Havelaar* (1860), in het Duitse Nieder-Ingelheim. Ook daar was de uitbarsting hem niet ontgaan, maar wat hij vermoedelijk niet wist, is dat een groot deel van de nakomelingen van de regent Karta Nata Negara (die vier jaar eerder was gestorven), tegen wie Max Havelaar strijd voerde vanwege zijn uitbuiting van de Javanen, op de dag van de uitbarsting een familiefeest vierden, waar zij door een vloedgolf van de aarde werden weggevaagd.[38]

Hoe dacht Multatuli over de ramp? In een brief van 18 september 1883 aan de oogarts J.H. de Haas gaf hij een beschrijving van een bezoek van dr. H.C. Muller, leraar klassieke talen aan het Amsterdamse gymnasium, die hem had opgezocht.[39] Het had volgens Multatuli een interessant gesprek opgeleverd. Daarom vond hij het jammer dat hij Muller – 'zoo'n aangenaam beminnelyk mensch' – zo

sen uit Lampung en Banten. De Javaanstalige tekst, ook gerelateerd aan 'dank' en 'geld', is op zijn minst curieus te noemen omdat de tekst niet goed te ontcijferen is. Er moet hier een zetter aan de gang geweest zijn die geen kennis had van het Javaanse schrift. Vreemd te denken dat een drukkerij, die uitgerekend een krant voor noodlijdenden op Java moest maken, blijkbaar geen gespecialiseerde zetter had voor Javaanse tekst.

38 Jaquet, 'Nederlandse reacties op de uitbarsting 1883 van de Krakatau', 95.

39 Over dit bezoek aan Multatuli, tegen de achtergrond van op zijn persoon gericht literair toerisme in de laatste jaren van zijn leven, zie Rick Honings, *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 2016) 421-422

stevig had moeten aanpakken. Tijdens hun ontmoeting was de uitbarsting van de Krakatau ter sprake gekomen, waarover Muller zou hebben opgemerkt: 'Ja, zoo zie je dat zy die alles willen doen afhangen van natuurwetten zich bedriegen.' Dat liet de godsdiensthater Multatuli niet over zijn kant gaan:

> Ik. Hé, waarom? zyn dan die érupties *niet* overeenkomstig de wetten der Natuur?
> – O neen! 't Is maar zeker dat er sedert den Zondvloed (!!) zoo'n beroering niet geweest is!
> Ik begreep z'n redeneering niet. En nòg niet. Omdat die aard- en zeebeving byzonder sterk was (d.i. iets sterker dan we sedert eenige eeuwen gewoon zyn) moest ze tegen de natuurwetten inloopen! Dit was hem niet uit het hoofd te praten. Toch houd ik me van z'n oprechtheid overtuigd. Maar wat dan van z'n oordeel te denken dat in alle zaken 't geloof niet betreffende, zoo niet scherp, dan toch *normaal* was?[40]

In dezelfde brief gaf Multatuli uiting aan zijn ergernis over de wijze waarop *The Daily News* over de ramp had geschreven: 'Hy betrekt daarin plaatsen die 200 uren ver van straat Sunda liggen, en zegt dat geheel Java verwoest is. Ook dat Holland zoo treurt. En dat heeft die krant uit 'n depêche van… New York!' *Fake news* in de negentiende eeuw! Multatuli verzuchtte: 'Men kan publiek alles wysmaken.'[41]

Aan de redactie van 'internationale courant' *Krakatau* gaf Multatuli toestemming om zijn stuk 'De banjir' (de overstroming) op te nemen.[42] Hij had het in 1861 gepubliceerd in de afzonderlijk verschenen brochure *Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb* ten behoeve van de slachtoffers van de watersnoodramp in Indië van mei 1861. Waarschijnlijk hadden de samenstellers liever een nieuwe bijdrage ontvangen, maar sinds hij het zevende deel van zijn *Ideën* in 1877 voltooide, had Multatuli niets meer gepubliceerd.

Overigens was zijn stuk, hoewel ruim twintig jaar oud, nog altijd actueel. Het begint zo: 'Hoe zal ik u beschryven, magtige stortvloed van 't gebergte! Waarmeê zal ik u vergelyken, reus van water, die wegvoert wat u tegenstaat, die boomen ombuigt als halmen, en gheheele wonden gladstrykt!'[43] Vervolgens geeft hij een levendige beschrijving hoe huizen, koffieplantages en mensen door een muur van water worden weggespoeld. Aan het slot hanteert Multatuli eenzelfde techniek als in de *Max Havelaar*. Zoals hij in die roman de inheemse bevolking een gezicht geeft door middel van Saïdjah en Adinda, zo deed hij dat in dit stuk door een reeks inheemse slachtoffers te noemen, zoals Pa-Simah, die met zijn zoontje was omgekomen, Loentar die op een paard was gevlucht maar ingehaald werd door het water, en de jonge geliefden Kerto Widjoyo en Sitoe, die samen verdronken. Dit

---

40 Multatuli, *Volledige werken* 22 (Amsterdam: Van Oorschot, 1991) 745.
41 Multatuli, *Volledige werken* 22, 746.
42 Vergelijk Multatuli, *Volledig werk* 22, 751.
43 *Krakatau. Internationale courant*, 22 september 1883; Multatuli, *Volledige werken* 1 (Amsterdam: Van Oorschot, 1950) 497.

FANCY-FAIR.

Union des Peuples.

Krakatau.

22 September 1883.

Liefdadigheid kent geen grenzen.

INTERNATIONALE COURANT.

Eerste en laatste nommer.

DÉSASTRES AUX INDES NEERLANDAISES.

Où a tout lieu de se réjouir qu'à la première nouvelle des grands désastres qui ont frappé une partie de nos colonies aux Indes Orientales, les cœurs et les bourses se sont ouverts de la manière la plus pratique et aussi généreuse que possible. Le grand malheur a trouvé une sympathie des plus vives, on est volé au secours des malheureux.

Toutefois on se demande par et et par là de quelle manière il y aura à porter secours là, où de vastes contrées ont été dévastées et que l'on croit dépeuplées en même temps.

Pour ceux qui ne sont pas entièrement à la hauteur de la situation aux Indes, il sera sans doute utile de donner en quelques mots une esquisse de la portée du désastre.

Il y a dans le détroit de Sonnda, qui depuis des siècles donne un accès si aisé à l'Archipel des Indes, nombre d'îlots, parmi lesquels l'île de Krakatau s'élevait à l'entrée du détroit. Il y a quelques mois que cet îlôt désert et couvert de forêts donna signe de vie; le vieux cratère s'ouvrit et offrit un aspect sublime. Quelqu'il remit des cendres et des pierres-ponce à de grandes distances, telles que la mer en fut couverte comme de glace, personne ne pécsumait que cette preuve de force ne de vie n'était que l'avant-gen et devrait servir d'avertissement à ceux qui étaient appelés à la plus grande vigilance.

La grande éruption qui fit disparaître l'île de Krakatau eut lieu le 27 Août. Elle causa nombre de nouvelles élévations dans le détroit de Sonnda et ce qui fut bien pis encore, on nous frappant de stupéfaction, c'est qu'elle a dévasté de vastes contrées à l'extrémité de Sumatra et sur les côtes occidentales de l'île de Java.

L'accès à l'Archipel est maintenant beaucoup moins sûr, et tant que les cartes de l'Océan ne seront pas revisées, la voie sera périlleuse. Notre marine, vaillamment assistée par celle de l'Angleterre et de l'Amérique, s'est immédiatement mise à l'œuvre. Bien des phares précieux sont mis en décombres, tandis que le dommage qu'ont subi les autres travaux maritimes, doit être considérable, mais il n'est pas à évaluer encore.

Telok Betung, la capitale des Lampongs, siége du résident, le siége d'une compagnie de troupes et de milliers d'indigènes, a été entièrement dévasté, à l'exception de quelques établissements. Cependant on ne peut pas affirmer la vraie situation, vu que la communication n'a pas encore été rétablie.

De même il n'est pas possible aujourd'hui encore de décrire correctement toute l'étendue du désastre qui frappa l'extrémité occidentale de Java, mais il est possible de nous en faire une idée, qui ne sera pas loin de la vérité.

Il paraît qu'un tremblement de mer, dont on a senti l'effet même près de Batavia, doit avoir accompagné l'éruption volcanique et la dévastation de Krakatau. La mer s'est soulevée avec violence, en pénétrant tout à coup dans l'extrémité méridionale du Sumatra et en même temps dans la partie occidentale de Java depuis le troisième pic. La partie la plus élevée du détroit de Sonnda doit avoir servi à la mer comme prise dans un entonnoir, de sorte qu'elle doit avoir poussé ses eaux avec véhémence jusque dans la baie de Bantam et même plus loin du côté de l'est.

Entre le 2ème et 3ème pic de Java on atteint la ville de Tjiringin, capitale du district et de la section du même nom. Selon les dépêches télégraphiques la mer aurait complètement détruit cette place-là. Vers le nord, près du 3ème pic, se trouvait la ville très-connue d'Anjer, capitale de la section du même nom.

Cette ville-là, ainsi que la célèbre à Pieles-Merah, a été entièrement dévastée.

Les huit villes qui nous venons de citer, sont toutes situées dans la résidence de Bantam, tandis que les télégrammes font en outre mention des districts de Krawat et de Tanara, appartenant à la section Serang, dans la province de Bantam. Maintenant il nous est impossible de prendre en vue toute l'étendue du désastre et de nous rendre compte du nombre à y perter, qui en reste est urgent.

Bantam, Krawang et Besoeki appartiennent aux provinces les moins peuplées du Java. Pour la plus grande partie elles sont désertes dans ce moment.

La population de Bantam qui s'élève les côtes et la réserve centrale de Java.

le jardin de Bantam) s'est amassée à présent. La partie méridionale de Tjiringin — faisant un saillie les deux tiers de cette section — est déserte et compte peu d'habitants; elle est presque inaccessible du côté de la terre et très-malsaine.

Si les faits sont exactes que les phares ne le 1er le 2ème et le 3ème pic de cette section n'ont pas été démolis, il y a lieu de supposer qu'une contrée assez vaste n'ait pas été très-malheureusement subi l'influence de l'éruption de Krakatau.

Mais d'autant plus cette influence a été funeste aux parages bien peuplés du nord et du nord-est.

Les milliers de familles qui y ont trouvé la mort dans les vagues, n'ont plus besoin de notre secours, hélas! Il y a bien question de dommages et de pertes immobilières, en sens matériel, qui frappent le gouvernement. Pour le moment ce sont les indigènes qui ont survécu au cataclysme, ruinés aujourd'hui et qui probablement invoqueront au moins la charité publique.

La mer pénètre dans le pays et dévasta les habitations et leurs biens, tandis que les terres fertiles seront arides pour bien des années. La plaie de cendre si abondante a couvert les champs, de sorte que les anciennes sources d'existence seront comblées pour de longues années. Outre cela le malheureux Bantam a déjà perdu son bétail par une épidémie, qui a causé tant de ravages, tandis que la population fut décimée et affaiblie par des fièvres. Ce pauvre peuple a donc bien été mis à l'épreuve pendant les dernières années et vers sans doute

FANCY-FAIR POUR SECOURIR LES MALHEUREUX FRAPPÉS PAR LES DÉSASTRES QU'A CAUSÉS L'ERUPTION DU VOLCAN DANS L'ÎLE DE KRAKATAU, DISTRICT DE BOUNDA, COLONIES NEERLANDAISES.

L'organisation d'un Fancy-fair dans le but mentionné, est donc un fait. Voici les noms des membres du comité spécial qui s'est formé pour assurer le plus grand succès à cette fête charitable.

Le Président d'honneur: Mr. G. VAN TENKHOVEN, bourgmestre d'Amsterdam; président Mr. D. COOKING, président du comité exécutif de l'Exposition; vice-présidents: MM. A. G. C. VAN DUYL et H. DE VRIES, rédacteurs en chef des journaux *le Handelsblad* et *le Nieuws van den Dag*; secrétaires MM. W. A. TORIAS et W. F. VAN LEEUWEN; Trésorier: Mr. W. VAN DER VLIET, assisté par la commission financière de l'Exposition; MM. A. C. WERTHEIM, M. J. WALLIS, FISCH C. BUSSER. Commission d'organisation: MM. M. P. PELS, C. BOSSCHER, F. TASSON, E. FORBE, E. AGOSTINI, S. DE CLERCQ, J. DE KOO, rédacteur en chef du journal *l'Amsterdammer*). Commission pour l'achat: MM. AUG. MESRITZ, F. J. W. H. SCHMITZ, J. KAPTEYNE VAN DE COPPELLO, J. WIRTH, M. W. VAN HESSELAER BOWIER, C. L. SCHERMERHORN LZN., P. J. VAN DER AA, W. E. MAPPERS, C. SCHIPPER, L. A. A. VAN WESSEM, H. E. BECKER et MARTEN WOLFF. Commission pour les amusements: MM. D. JOSEPHUS JITTA, F. BROWNE VAN STRIPRIAAN et G. W. VAN BANNEKELS KOOY Jr^m, tous, à l'exception d'un seul, membres de diverses commissions de l'Exposition.

Le FANCY-FAIR sera tenu Samedi le 22 Septembre. Plusieurs dames ont été invitées à assister, surtout pour la vente des objets qu'on offrira aux visiteurs.

MM. les exposants ont offert bien des articles avec beaucoup de bienveillance, grâce au concours de MM. les commissaires de l'étranger, qui ont largement contribué à mettre à disposition ces articles-là.

On offrira les articles aux prix de vente, mais tout acheteur est libre de payer d'avantage. L'entrée sera de 1 florin, mais les absentés ont libre passage, quoiqu'il soit probable que beaucoup d'entre eux ne profiteront pas de cette liberté.

Le comité exécutif mettra à disposition, ce jour-là, tous les commissaires d'années à l'Exposition, donnant ainsi une preuve de grande sympathie pour ce pays et ses colonies, ce qui ne manquera pas d'être apprécié à sa juste valeur.

Le comité spécial a tenu ses séances dans le Pavillon de la Presse à l'Exposition d'Amsterdam.

Telegraphische Botschaften von und nach Java.

Ein Land erbebt; die Fluth schwillt riesengroß;
Zum dunklen Himmel ragen grelle Flammen;
Im Meeresgischt tällt ein Vulkan zusammen;
Darauf brüllen Donner in der Erde Schooß!
Der Thiere Angstgeheul den Wald durchgellt;
Die Menschen schreien auf und sie erblichen:
Ein Stoß! — Ein Schrei! — Der Athem regen tällt, —
Im Meere treiben ungeheure Leichen!...

So kam die Botschaft hergeeilt am Draht
Den man versenkt in schwarze Meerestiefen.
Erschütternd war, wie je am Hülle stehen
Die Brüder, denn der Todesschreck gerafft.
Und solche Antwort sinden wir zurück
Zum Thronentsitzen zu dem Inselande?
Umschlungen Niederland und Java's Glück
Durchdrungen menschlich schönen Liebesbande?...

Ein Weiser, einst befragt aus eit'len Wis,
Wie groß der Raum sei, den ein Engel füllt?
Sprach: Indem Engel ohne irdische Hülle
Sind leicht vereint auf eines Griffels Spitz'!
Das Wort sei wahr! — Der Fernschreibgriffel dort
Soll Java eine liebe Botschaft bringen:
Von seiner Spitze als dem Engel-Hort
Wird ein Trost sich zu tausend Hütten schwingen!

Amsterdam, 20 September 1883.

Otto von Weltschwerd.

FEUILLETON.

DE BANJIR,

DOOR

MULTATULI.

Hoe eet ik 's hoederyes, magtige storteheid van 't gebergte! Wanneer ik in 't vergelyken, tusschen water, die wegvoert wat 'n tegenstaat, die bouwen onbaigt als bakken, en gebouw worden gladstrykt! O hoe natuurlyk is het, dat alle volkeren bestraering hebben van waterwinden als de kindsheid leuner geschiedenis!

Bergelyk! De mens dwaalt, de hoofd pure zaken, het schandaalste wordt menigvuldig, de oogen zaken alsof alle gelukt stelt opleste in een klank, dien men een beschrijving als een verwachte R, als er beschrijving van dien klank vergelyk was.

"Hoort gy dien toon vol schrikken klem,
Die 't magtig dal vervult!
Het is des storthoofs wilde stem,
Die in de berghoof beeft.
De reuk, die zy van vruchten heeft,
Ontlaatte ze zich den zwangren schoot
En vonden 't smoorgevolg;
En, onweerstaanbaar in zyn vaart,
Komt het, gelyk een lichaet paart,
De klippen afgeweld!
By komt, de waarde aanwyst!
Wiens magt de paaren slaat te moetst,
En bouwen stroft van hun moetst,
En met uw klinkend krygsgeschal
Hun moet vernal in het eindreed dal!")

*) stroom, "Aphael van Java."

Het water spot niet, het steert. Men ziet er niet op, men staat er tegen, alsof 't een muur were, die zich vaart, schuift voor de vlakte. Het komt valt hier niet te hoe, kreun maar meten hoogte, doch maar voor nabyheid. Er zou, neemt men dat vaniger voor afstande de vaftigheid verschuiven, in werkelyke uitsteken zyn die zeer daargesmeld. Weg, zinken een hoffijnsoorten de daar, een het gelooft weg, de langste kruisbeek, en in schynbare vaftigheid meer-sneegt op het allerzeer hoogte in de diepte. Het hoogte is stuk, en wordend gevaarlen. Weg, landtoets met wilden grond, dat een verandelyk aanstaadt lossen 't aanstaand plaatsaan; de hoogte over liggine hunt a stut... de hoogte springt en schuift voor valtet en diepte; hun die grootst schier, maar hunkt water en kracht gezag over, een hoogst en steeder te kryven dan gij. Weg, daargis op den heuvel... Ah, wat hunkert hij, te reeds vreedzaam... maar de hoogte is langer dan de heuvel, die steeds een moeff uit aanzicken berust de opperlakte van het water. Doch steeds een snelheid uit water, als de snelheid op den bodem even na. Weg, alles uit meerstand bleft... weg, alles uit stagt! Tegen die kracht bestaat geen kracht, tegen die

Het water spot niet, het steert. Men ziet er niet op, men staat er tegen, alsof 't een muur were, die zich vaart, schuift voor de vlakte. Het komt valt hier niet te hoe, kreun maar meten hoogte, doch maar voor nabyheid. Er zou, neemt men dat vaniger voor afstande de vaftigheid verschuiven, in werkelyke uitsteken zyn die zeer daargesmeld. Weg, zinken een hoffijnsoorten de daar, een het gelooft weg, de langste kruisbeek, en in schynbare vaftigheid meer-sneegt op het allerzeer hoogte in de diepte. Het hoogte is stuk, en wordend gevaarlen. Weg, landtoets met wilden grond, dat een verandelyk aanstaadt lossen 't aanstaand plaatsaan; de hoogte over liggine hunt a stut... de hoogte springt en schuift voor valtet en diepte; hun die grootst schier, maar hunkt water en kracht gezag over, een hoogst en steeder te kryven dan gij. Weg, daargis op den heuvel... Ah, wat hunkert hij, te reeds vreedzaam... maar de hoogte is langer dan de heuvel, die steeds een moeff uit aanzicken berust de opperlakte van het water. Doch steeds een snelheid uit water, als de snelheid op den bodem even na. Weg, alles uit meerstand bleft... weg, alles uit stagt! Tegen die kracht bestaat geen kracht, tegen die

Het water spot niet, het steert. Men ziet er niet op, men staat er tegen, alsof 't een muur were, die zich vaart, schuift voor de vlakte. Het komt valt hier niet te hoe, kreun maar meten hoogte, doch maar voor nabyheid. Er zou, neemt men dat vaniger voor afstande de vaftigheid verschuiven, in werkelyke uitsteken zyn die zeer daargesmeld. Weg, zinken een hoffijnsoorten de daar, een het gelooft weg, de langste kruisbeek, en in schynbare vaftigheid meer-sneegt op het allerzeer hoogte in de diepte. Het hoogte is stuk, en wordend gevaarlen. Weg, landtoets met wilden grond, dat een verandelyk aanstaadt lossen 't aanstaand plaatsaan; de hoogte over liggine hunt a stut... de hoogte springt en schuift voor valtet en diepte; hun die grootst schier, maar hunkt water en kracht gezag over, een hoogst en steeder te kryven dan gij. Weg, daargis op den heuvel... Ah, wat hunkert hij, te reeds vreedzaam... maar de hoogte is langer dan de heuvel, die steeds een moeff uit aanzicken berust de opperlakte van het water. Doch steeds een snelheid uit water, als de snelheid op den bodem even na. Weg, alles uit meerstand bleft... weg, alles uit stagt! Tegen die kracht bestaat geen kracht, tegen die

Afb. 4 Eerste pagina van de 'internationale courant' *Krakatau*, 22 september 1883, met onderaan de bijdrage van Multatuli. *(Collectie Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV3 M dd 32)*

kan worden gezien als kritiek op de Nederlanders, die anders dan bij de Europeanen de inheemse slachtoffers niet bij naam noemden: hun doden werden alleen in aantallen vermeld. Multatuli vond dat iets onverdraaglijks: 'Want die Javanen waren *menschen!* De lyken die daar liggen, en dreigen met pest, zyn de lyken van *menschen!* Zy voelden, hoopten, vreesden als wy, hadden aanspraak op levensgeluk als wy. Lezer, het waren *menschen*, die Javanen'[44] Die boodschap was in 1883 niet minder relevant dan tweëntwintig jaar eerder.

Opmerkelijk, ten slotte – het is nog niet eerder opgemerkt – is dat Multatuli's bijdrage in 1883 hier en daar is ingekort. Het is bekend dat Multatuli niet in God geloofde. Beroemd is zijn *Gebed van den onwetende* uit 1861, dat eindigt met de regel: 'O God, er is geen God!'[45] Hij wees elke vorm van religie af.[46] Ook 'De banjir' getuigt daarvan, maar in de *Krakatau*-versie is er niets van te merken. Meteen aan het begin van het originele stuk is een passage weggelaten waarin de auteur fulmineert tegen priesters en religieuzen die de Heer misbruiken 'om 'zich de vrese des volks ten nutte' te maken, 'om winst- en gezaggevend verband te brengen tussen de forse krachten der schepping, en hun eigene onmacht'.[47] Voor zo'n atheïstische passage was in het christelijke liefdadigheidskoor van 1883 geen plaats.

Naast Multatuli – wiens stuk als feuilleton over twee pagina's verspreid werd – krijgt het gedicht 'Noodkreet' van Anthony Winkler Prins een prominente plaats. Het is niet bekend waarom de samenstellers ervoor kozen om een gedicht van hem op te nemen. Winkler Prins roept de lezer op om met een dankbaar hart en met milde hand te geven voor Java. Het gedicht is opgebouwd rondom een tegenstelling. De vulkaan wordt gepersonifieerd als een 'Vuurreus', die eeuwenlang onder het 'waterbad' had gesluimerd, maar die nu uit zijn kerker was losgebroken, met verwoestende gevolgen:

> Hij stuwt de waatren op tot hemelhooge golven;
> Ons lieflijk Eden wordt bij 't wassend vloedgetij
> Een zilte waterplas, een barre woestenij,
> Tienduizenden, helaas! zijn in dien vloed bedolven;
> De wanhoop grijnst ons aan, want wat ons overschiet,
> Is rouw en schrik en smart, ellende en zielsverdriet![48]

De tekst van Winkler Prins is heel anders dan die van Multatuli, omdat het een eenzijdig Nederlands perspectief bevat. Indië wordt door Winkler Prins, geheel

---

44 *Krakatau. Internationale courant*, 22 september 1883; Multatuli, *Volledige werken* 1, 500-501.
45 Multatuli, *Volledige werken* 1, 477.
46 Aldus Dik van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (Nijmegen: SUN, 2002), 52.
47 Multatuli, *Volledige werken* 1, 498.
48 *Krakatau. Internationale courant*, 22 september 1883.

volgens de koloniale retoriek, voorgesteld als een 'vruchtbaar paradijs', als 'Ons lieflijk Eden'. Het bezittelijk voornaamwoord is betekenisvol; Indië is van óns. Dat moest reden genoeg zijn voor de Nederlanders om gul te doneren. Er stond immers veel op het spel: het behoud van het 'weldadig Nederland'. Een verwijzing naar de godsdienst ontbreekt.

HOLLAND-KRAKATAU

In 1883 verscheen er in Nederland nóg een liefdadigheidsuitgave: *Holland-Krakatau* ('ten voordeele der slachtoffers van de ramp op Java').[49] Letterkundigen, musici, schilders en kunstenaars werden in de kranten en door middel van een gedrukte circulaire opgeroepen om voor 15 september een bijdrage af te staan. Inzendingen moesten kort zijn en mochten niet meer dan twintig bij dertig centimeter beslaan.[50]

Het idee voor deze uitgave was afgekeken van het buitenland. In Frankrijk was in 1879 de eenmalige uitgave *Paris-Murcie* verschenen, met als ondertitel: *Journal publié au profit des victimes des inondations d'Espagne*. Op 15 oktober 1879 was de rivier Segura buiten zijn oevers getreden, waarbij hele dorpen verwoest werden en zo'n duizend doden vielen. Ook in de Nederlandse pers werd hierover geschreven.[51] Er werden honderdduizenden exemplaren van *Paris-Murcie* gedrukt, die voor één franc verkocht werden. In Nederland kostte de krant zestig cent. Wie een exemplaar van deze fraaie uitgave in handen had, zag dat Franse kunstenaars tekeningen en auteurs korte bijdragen hadden geleverd. Koningen en beroemdheden hadden hun handtekening opgestuurd, vanuit Nederland bijvoorbeeld prins Alexander.[52] In 1883 verscheen er nog zo'n schitterende publicatie, *Paris-Ischia*, ten behoeve van de slachtoffers van een aardbeving op het Italiaanse eiland Ischia in juli datzelfde jaar.

Aanvankelijk was men van plan om de uitgave *Java-Krakatau* te noemen, maar daar was verzet tegen gerezen. Zo had onder anderen de schrijver Conrad Busken Huet, die een uitnodiging had gekregen om mee te werken, vanuit Parijs zijn invloed aangewend om ervoor te zorgen dat het *Den Haag-Krakatau*, of beter nog: *Holland-Krakatau* zou worden.[53] Dat was gelukt. Prins Alexander werd bereid gevonden om als beschermheer op te treden. Dat verleende de uitgave prestige, evenals de twee beroemde en gezaghebbende kunstenaars die als redacteur optraden: de schilder Johannes Bosboom voor de beeldende kunst en

---

49 Die werd uitgegeven door de uitgever J. Ykema en gedrukt door B.G. Stempels te Den Haag.

50 *Arnhemsche Courant*, 6 september 1883.

51 Vergelijk *Algemeen Handelsblad*, 19 oktober 1879.

52 *Arnhemsche Courant*, 23 december 1879.

53 *Brieven van Cd. Busken Huet uitgegeven door zijne vrouw en zijn zoon. Dl. 2 (1876-1886)* (Haarlem: Tjeenk Willink, 1890) 265.

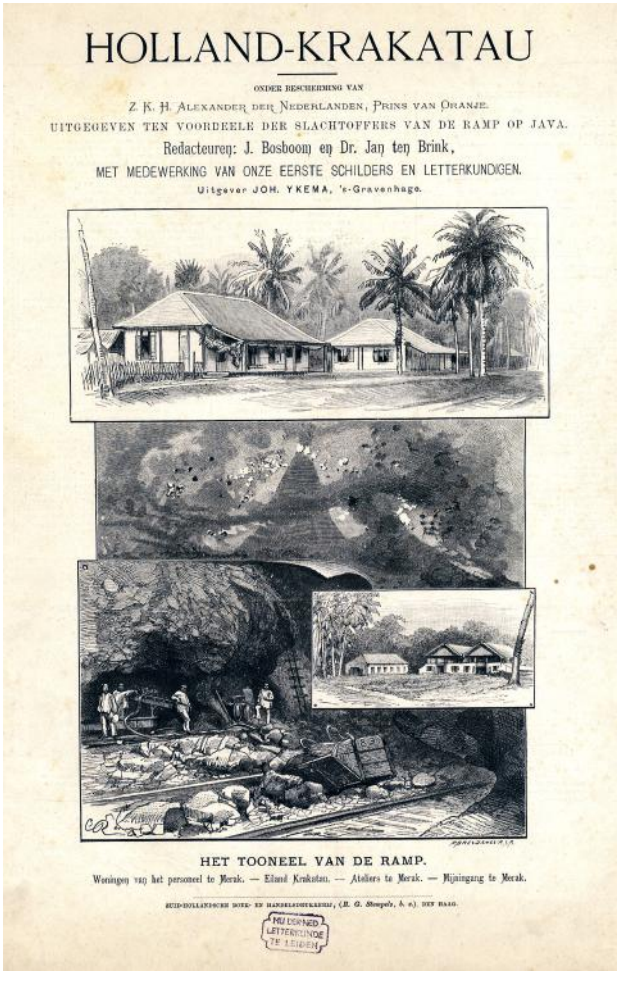

Afb. 5 Titelpagina van Johannes Bosboom & Jan ten Brink (red.), *Holland-Krakatau. Onder bescherming van Z.K.H. Alexander der Nederlanden uitgegeven ten voordeele der slachtoffers van de ramp op Java*. 's-Gravenhage: J. Ykema, 1883. *(Collectie Universitaire Bibliotheken Leiden, 1503 A 12.)*

de letterkundige Jan ten Brink voor de literatuur. De Rotterdamse kunstschilder Charles Rochussen nam de titelplaat voor zijn rekening. Het was een project met een nationale uitstraling, waarvan men hoopte dat de uitgave ook in het buitenland gekocht en gelezen zou worden. Daarom vervaardigde men ook een Franstalige versie. Bovendien waren er plannen voor het tot stand brengen van een Engelstalige variant, maar die lijken op niets te zijn uitgelopen.[54] Eind november verscheen de schitterend vormgegeven en verzorgde *Holland-Krakatau* op de markt.

54 *Apeldoornsche Courant*, 6 oktober 1883.

De inhoudsopgave van *Holland-Krakatau* bestaat uit vijf delen. In de categorie 'Facsimilles' zijn de handtekeningen van koning Willem III, koningin Emma en prins Hendrik afgebeeld. Daarna volgt de aankondiging van vijf 'Muzikale bijdragen', een 'Statististiek bijdrage' (over de bevolking, veestapel en het 'zoutdebiet' op Java) en 'Bijdragen van onze Schilders' (55). Ten slotte volgen de 'Letterkundige bijdragen' (82 in totaal) en enkele pagina's met advertenties.

Wat was de rol van schrijvers in deze uitgave? In 2005 verscheen een artikel van Constant Cuijpers over de bijdragen van kunstenaars in relatie tot vergelijkbare liefdadigheidsalbums. Uit dit onderzoek blijkt dat er wel veel tekeningen vervaardigd werden naar aanleiding van de Krakatau-uitbarsting, maar vrijwel geen enkele over Indië en de ramp zelf.[55] De literaire bijdragen worden in de bijdrage van Cuijpers buiten beschouwing gelaten.

Holland-Krakatau vormt een staalkaart van wat Nederland in 1883 aan literatuur te bieden had. Wie erdoorheen bladert, komt alle grote namen van die tijd tegen, in een fase dat de Tachtigers nog niet aan hun opmars waren begonnen. Hoe beroemder de auteur, hoe korter de bijdrage, zo lijkt het. Nicolaas Beets, die een jaar later nationaal gehuldigd zou worden bij zijn zeventigste verjaardag,[56] stond slechts vier regels af: 'Spreekt uw hart voor iets goeds, / kort en goed zij 't beraad; / Paar de daad aan 't besluit; / huw 't gebed aan de daad.'[57]

Dat gold ook voor Conrad Busken Huet, die zelf jarenlang in Nederlands-Indië had gewoond en gewerkt. Uit een brief weten we dat hij aangedaan was door de ramp: 'Welk eene noodlottige gebeurtenis! Zoovele duizenden menschen in eens weggenomen! U kunt U voorstellen hoe deze tijdingen ons getroffen hebben, die bij de welvaart van Nederlandsch-Indie van zoo nabij betrokken zijn.'[58] In zijn bijdrage haalde Huet een Chinees volksgeloof aan dat stelde dat men beter de duivel kan aanbidden dan God, aangezien God goed is, terwijl de duivel iedereen probeert kwaad te berokkenen: 'Onoverwinlijk, zelfs voor den Duivel, is alleen het menschelijk medegevoel en de menschelijke hulpvaardigheid.'[59] De Schiedamse dominee François HaverSchmidt was het hiermee eens en dichtte: ''s volks schuld, waarom des Heeren geesel sloeg? – / Geholpen dient! – Dit antwoord zij genoeg.'[60]

---

55 Constant Cuijpers, 'Het album *Holland-Krakatau* (1883). Artistieke liefdadigheid en exotische inspiratie', in: *De Negentiende Eeuw* 29 (2005) 219-240. Op p. 227 schrijft Cuijpers: 'De meeste beeldend kunstenaars hebben zich blijkbaar niet geroepen gevoeld om met hun onderwerpkeuze aansluiting te zoeken bij de ramp.'

56 Zie hierover Honings, *De dichter als idool*, 284-306.

57 *Holland-Krakatau* ('s-Gravenhage: Ykema, 1883) 6.

58 Brief van Cd. Busken Huet aan A.L.G. Bosboom-Toussaint, 15 september 1883. Geciteerd naar *Brieven van Cd. Busken Huet uitgegeven door zijne vrouw en zijn zoon*, 267.

59 *Holland-Krakatau*, 7.

60 Ibidem, 14.

Andere bekende namen zijn Johannes Kneppelhout, J.J.L. ten Kate en J.A. Alberdingk Thijm. De laatste verbond liefdadigheid met de nationale identiteit: 'Neen, wie zijn leêge hand in deze bus durft steken, / Hij is den eernaam niet van Nederlander waard.'[61] Anders van toon is het sonnet dat de Amsterdamse domineedichter Bernard ter Haar bijdroeg, 'Verre doden', waarin hij een moeder in Nederland laat treuren om een zoon die bij de Krakatau-uitbarsting is omgekomen. In de eerste twee kwatrijnen betreurt de moeder het dat zij niet bij haar zoon had kunnen zijn in zijn laatste levensuren:

Dat *ik* ter zelfder uur het leven blij genoot,
Toen *gij* zoo ver van huis, zoo eenzaam laagt te sterven,
Dat ik Uw laatste woord, Uw laatsten blik moest derven,
Dat *mijn* hand U niet zacht de vriendlijke oogen sloot.

Na de wending volgt de moraal, als de bedroefde moeder zich realiseert – nadat een zachte stem haar dit troostend heeft ingefluisterd – dat haar zoon niet verdwenen is, maar voor altijd in haar hart zit.[62]

Tegenover deze mannen staan veel minder inzendingen van vrouwelijke auteurs. Een zekere Agnes, waarachter vermoedelijk J.L. Wildeboer-Luitingh schuilging, stond een stukje onder de titel 'Weldadigheid' af, waarin ze opriep om het leed te verzachten. Zonder meer koloniaal is de wijze waarop ze de inwoners van 'Insulinde', volgens de retoriek van die dagen, als hulpeloze kinderen voorstelt: 'Holland *wil* en *zál* als eene liefderijke MOEDER zich ontfermen over zijne zoo zwaar beproefde kinderen en hen niet verlaten.'[63] Vergelijkbare uitspraken zien we bij mannelijke auteurs, zoals L.R. Beijnen, die de inheemse bewoners van ''t schitterend Oosten' om hulp laat vragen bij het moederland: 'Wij kinderen van 't Oosten gevoelen diep; onze dankbaarheid zal duurzaam zijn.'[64] De Amsterdamse cargadoor-dichter H.Th. Boelen kiest juist voor een vader-moedervergelijking, waarin Java als vrouw, dat wil zeggen: als zwak, ondergeschikt, hulpbehoevend, wordt gerepresenteerd:

De Westerling mocht door verstand en moed
't Bezit der Oosterling verwerven.
Zij schonk hem gaarne van haar overvloed,
Niet vragend wat zij zelf moest derven.
Een kindertal versterkte dra den band,
Ofschoon zij daardoor wel eens twistten.
Ach, vrouwen lijden soms aan onverstand
En mannen zijn vaak egoïsten.

---

61 Ibidem, 22.
62 Ibidem, 11.
63 Ibidem 3.
64 Ibidem 7.

Maar eensklaps wordt de vrouwe zwaar gewond,
Het groot gezin lijdt in de moeder,
De man denkt slechts aan haar en geeft terstond.
Arm Java, Neerland wordt uw hoeder![65]

Ook de lofzang van de romancière Truitje Bosboom-Toussaint op Jan Pieterszoon Coen getuigt van een koloniale ideologie. Verwijzend naar Multatuli typeert ze hem als de stichter van Batavia en het 'Rijk van Insulinde, dat nòg schittert als het schoonste juweel aan Neêrlands kroon'. Het gedrag van Coen, die zich 'door onwrikbare wilskracht, ijzeren volhardig en streng pligtbesef' liet leiden en nooit tot 'desperacie'verviel, stelde ze ten voorbeeld aan alle Nederlanders, die royaal moesten geven 'om ridderlijk en christelijk een deel dier groote schuld af te doen, die wij sinds eeuwen hebben aan Java'.[66]

Heel anders van inhoud en enigszins uit de toon is het prozastukje van Melati van Java (het pseudoniem van de in Indië geboren Marie Sloot), 'Uit liefdadigheid'. Ze uit felle kritiek op het zelfingenomen liefdadigheidsgedrag van de Nederlanders: op de meisjes die naar een 'magnifique' bal gaan, zoals een zekere Justine, die zich alleen druk maakt over haar jurk; op lieden die een concert bezoeken, slechts voor hun eigen vermaak; op een rederijkerskamer die een voorstelling geeft, omdat die anders nooit een volle zaal krijgt. En dat uit naam van de liefdadigheid! Ook dichters die een oud vers bewerken en 'water' voor de gelegenheid in 'vuur' veranderen en 'overstrooming' in 'aardbeving' krijgen ervan langs. Het was voor velen een mooie gelegenheid om hun naam weer eens gedrukt te zien, en voor kritiek hoefde men in het geval van rampliteratuur niet beducht te zijn. Enigszins bitter merkt ze op: 'En zoo wordt de groote, wijde mantel der liefdadigheid geworpen op nietigheden en verspilzucht, op ijdelheid en liefde tot vermaak of opschik. Maar wat deert het den armen slachtoffers?!'[67]

Behalve Melati van Java is er slechts één auteur die een min of meer kritische noot plaatst bij de wijze waarop de Nederlanders met de ramp omgingen. Dat was de Amsterdamse sigarenhandelaar-schrijver Justus van Maurik. Hij schreef een geestige pastiche van de prototypische gevoelloze, immer klagende Nederlander, een zekere Van Pruttelen.[68] Aan het begin van Van Mauriks bijdrage merkt dit personage op: 'Alweêr een aardbeving! – Brrrrr!' Wat volgt is een lange jeremiade waaruit blijkt dat Van Pruttelen vooral met zichzelf bezig is. In Nederland was immers ook wel eens een aardschok geweest. En trouwens: 'Wat heb je

65 Ibidem 7.
66 Ibidem 10.
67 Ibidem 3.
68 Multatuli-biograaf Dik van der Meulen haalde deze bijdrage aan in het radioprogramma OVT, 2 januari 2005. Volgens hem vertoont het personage overeenkomsten met Multatuli's personage Droogstoppel.

aan zoo'n aardbeving? – Niets, totaal niets! 't Kost allemaal geld; iedere schok, is een duw aan je beurs.' En als er dan weer zo'n ramp plaatsvond, volgden er tot zijn grote ergernis weer collecten en verzoeken om geld te geven: 'Wat moet het voor een wereld worden, als 't zóó door gaat? Een armoedige rommel, één groot knekelhuis, één groote kollekteerzak. Voor mijn part komen er nooit of nimmer aardbevingen meer – ik zie er het nut volstrekt niet van.' In een N.B. voegde Van Maurik er ter verheldering aan toe dat hij het niet met deze Van Pruttelen eens was: 'Nochtans behooren aardbevingen niet bepaald tot zijn geliefkoosde natuurverschijnselen.'[69]

Een vierde vrouwelijke auteur die in *Holland-Krakatau* met een bijdrage voorkomt, is A.S.C. (Adèle) Opzoomer, de dochter van C.W. Opzoomer, die zelf eveneens een stukje bijdroeg. Zij publiceerde doorgaans onder het pseudoniem A.S.C. Wallis, maar presenteerde hier een prozatekstje onder haar eigen naam, waarin ze onder meer opmerkte: 'Veel heeft Nederland van Java ontvangen, het drage thans een deel zijner schuld af, het geve rijkelijk, zooals het ontving.'[70] In 1883 was in Nederland de 'ethische politiek' nog niet begonnen. Conrad Theodor van Deventer gaf hiervoor pas in 1899 het startsein met zijn artikel 'Een eereschuld' in *De Gids*. Het werd het begin van een politiek die niet alleen gericht was op de economische exploitatie van Indië, maar ook, vanuit een morele roeping, op de belangen van de Indonesische bevolking. Geleidelijk groeide het besef dat er iets moest worden teruggedaan. Daarom gingen de Nederlanders investeren in onderwijs, gezondheidszorg en infrastructuur. Wallis' tekstje geeft aan dat ethische koloniale ideeën in opkomst waren.

Een dergelijk 'ethisch' koloniaal geluid treft men in nog twee andere bijdragen aan. In de eerste plaats in het gedicht van J.C. Kreukniet, waarin hij Indië in navolging van Multatuli aanduidt als 'De gordel van smaragd, zoo rijk door God gezegend, / Het vruchtbaar Insulinde, oud Neerlands schoonste kroon'. De kolonie had zo vaak 'zijn rijk gevulde koff'ren' voor Nederland geopend. Nu Java zo zwaar getroffen was, moest Nederland iets terug doen.[71] Ook in een bijdrage van 'Credo' ligt een 'ethische' boodschap verscholen. Hierin wordt beklemtoond dat de Nederlanders verschuldigd zijn het 'batig slot' (de winsten uit het Cultuurstelsel), dat zoveel welvaart had gebracht, nu aan te wenden voor Indië.[72]

Wat Cuijpers opmerkte naar aanleiding van de bijdragen van kunstenaars gaat ook op voor de literatuur: slechts een klein deel heeft betrekking op de ramp of Indië. J. de Veer schreef in de uitgave:

---

69 *Holland-Krakatau*, 18.
70 Ibidem18.
71 Ibidem15.
72 Ibidem 11.

Behoed ons arme volk,
Zoo diep in de asch gezeten
Door 't brakend Krakatau,
Voor de vulkaan-poëten.[73]

Het aantal vulkaanpoëten dat daadwerkelijk over de ramp schreef, was in werkelijkheid dus zeer beperkt. De uitbarsting van de Krakatau vormt hoogstens de aanleiding om in versvorm het belang van liefdadigheid, menslievendheid of medelijden te beklemtonen, of om te reflecteren op de vergankelijkheid van het leven en de afhankelijkheid van de mens van de wil van God. Eén enkele keer wordt er verwezen naar een eerdere ramp: de aardbeving en tsunami van Lissabon van 1755.[74]

Toch was de uitgave succesvol. Dat blijkt wel uit het feit dat hij navolging kreeg. Al kort nadat *Holland-Krakatau* was aangekondigd in de kranten, in september 1883, werd er een tweede liefdadigheidscourant 'in den trant van Paris-Murcie en Paris-Ischia' in het vooruitzicht gesteld door de Utrechtse firma F.B. van Ditmar: *Nederland-Insulinde*.[75] Die is in het onderzoek tot nu toe buiten beschouwing gelaten.[76] Schrijvers en kunstenaars werden opgeroepen om ook voor deze uitgave iets in te sturen, met meer dan tweehonderd inzendingen als resultaat. Al direct werd er kritiek geuit op het feit dat de krachten niet gebundeld werden: 'Was hier samensmelting niet wenschelijker voor het goede doel dan concurrentie?'[77] Desondanks kwam eind november 1883 *Nederland-Insulinde* van de pers. Voor vijftig cent kon men een exemplaar kopen.[78] In het voorwoord excuseerde de uitgever zich voor het feit dat er nu twee liefdadigheidswerken waren: 'Helaas! Vernamen wij eerst toen dat een dergelijk plan ook bij een ander reeds in staat van uitvoering was gekomen, maar ook wij konden toen niet meer terug.' [79]

Qua opzet is de uitgave hetzelfde als *Holland-Krakatau*: behalve 'illustratiën' zijn er 'letterkundige bijdragen' en 'muzikale compositiën' opgenomen. Tussen de negentig literaire inzendingen staan relatief weinig grote namen. Uitzonderingen zijn Carel Steven Adama van Scheltema, Abraham Kuyper en Betsy Perk. Het lijkt erop dat deze uitgave vooral aan auteurs van de tweede en derde garnituur een publicatiemogelijkheid verschafte. In de krant merkte men op dat als men *Holland-Krakatau* en *Nederland-Insulinde* naast elkaar zou leggen, de onpartijdige criticus

73 Ibidem 22.
74 Ibidem18.
75 *Het nieuws van den dag*, 8 september 1883. Uiteindelijk traden F.B. van Ditmar en J. Nikerk als uitgevers op.
76 *Nederland-Insulinde. Gedenkblad ten voordeele van de ongelukkigen op Java* (Utrecht: Van Ditmar en Nikerk, 1883). Collectie Van Gogh Museum Bibliotheek (kopie van het origineel).
77 *Arnhemsche courant*, 17 september 1883.
78 *Algemeen Handelsblad*, 27 november 1883.
79 *Nederland-insulinde,* 'Aan het Nederlandsche volk', ongepagineerd.

de eerste uitgave 'op een der hoogste sporten' van de vaderlandse kunstladder zou plaatsen.[80] Desondanks is het een interessante uitgave, die informatie bevat over *middlebrow*-literatuur en om die reden nader onderzoek verdient. Binnen het bestek van dit artikel is er helaas geen ruimte om nader op deze publicatie in te gaan.

Ten slotte werd in oktober 1883 *Neerlands gymnasiasten Krakatau* aangekondigd, 'ten bate der noodlijdenden in Insulinde'. Het betrof een speciale uitgave van de *Vox Gymnasii*, het 'orgaan voor Neêrlands Gymnasiasten'. G.J. Thieme te Arnhem trad op als uitgever.[81] Net als de twee hierboven genoemde werken bevat deze gelegenheidsuitgave tekst en beeld. Behalve gymnasiasten leverden ook leraren een bijdrage. Tot hun vreugde hadden ze ook enkele bekende(re) kunstenaars bereid gevonden om mee te werken. Zo stonden Johannes Bosboom en Jozef Israëls allebei een tekening af, en de dichter E. Laurillard een tekstje. Trots was men ook op de handtekeningen van de hoogleraren J.A. Alberdingk Thijm, W.J.A. Jonckbloet en C.H.D. Buys Ballot. Het merendeel van de teksten gaat niet over de Krakatau-ramp, maar is typische scholierenpoëzie, over vakantie, verliefdheid en schoolperikelen.

DE UITBARSTING IN INDONESISCH PERSPECTIEF

Voor de Javaanse bevolking waren de jaren 1871 en 1882 van bijzondere betekenis, aangezien ze het begin inluidden van een nieuw millennium: 1800 volgens de Javaanse jaartelling (*Anno Javanico*) en 1300 volgens de Islamitische jaartelling (*Anno Hijrae*). Deze millenniawisselingen gingen gepaard met een golf aan opstanden op Java. Teksten in verschillende lokale talen deden de ronde, waarin het einde der tijden werd aangekondigd: de Messias zou de buitenlandse overheersers komen verdrijven.[82]

De uitbarsting van de Krakatau versterkte messianistische bewegingen, doordat de ramp werd gezien als een voorteken van het einde der tijden (*kiamat*). In de zwaar getroffen residentie Banten nam de politie 'pamfletten uit Mekka' in beslag die opriepen tot het strikt naleven van de religieuze – islamitische – plichten.[83] De koloniale overheid bracht ze in verband met aanhangers van de invloedrijke *haji* Abdul Karim die vanaf 1871 predikte over de heilige oorlog en in 1876 naar Mekka vertrokken was.[84] Hoewel 'pestilentie', 'gramschap' en 'onheil' werden genoemd

---

80 *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant*, 1 december 1883.
81 *Neerlands gymnasiasten Krakatau* (Arnhem: Vox Gymnasii, 1883).
82 M.C. Ricklefs *Polarizing Javanese society. Islamic and other visions (c.1830-1930)* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007), 80-1, 46-8.
83 A.B. Lapian, 'Bencana alam dan penulisan sejarah (Krakatau 1883 dan Cilegon 1888)', in *Dari babad dan hikayat sampai sejarah kritis,* red. T. Ibrahim Alfian e.a. (Yogyakarta: Gajah Mada University Press, 1987), 224-5.
84 Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing,* (Amsterdam: Arbeiderspers, 2018) 341.

als straffen voor het veronachtzamen van religieuze plichten, kwam de Krakatau-ramp niet specifiek ter sprake in deze epistels. Ze waren wellicht eerder van toepassing op de veepest en koortsepidemieën die het gebied teisterden vanaf 1879 tot 1881 en tot grote sociale onrust leidden,[85] maar 'de godsdienstleeraren, die in Bantam stookten, grepen den ontzettenden, diepgevoelden indruk van de ramp van Krakatau aan om hun invloed uit te breiden,' aldus Van Sandick.'[86]

De zogenaamde 'lastbrieven' die in Banten rondgingen, lijken het domein te zijn geweest van op *shari'a* georiënteerde reformisten en vonden zeker niet bij iedereen weerklank. De Javaanse samenleving had zich in de loop van de negentiende eeuw steeds sterker gepolariseerd. Waar rond 1800 zogenaamde 'mystieke synthese' kenmerkend was voor de Javaanse geloofsbelijdenis – islamitisch gedachtengoed gepaard met Javaanse spiritualiteit – kende religie tegen het eind van de negentiende eeuw vele vormen. Toenemende invloed uit Europa en Mekka zorgde voor het ontstaan van verschillende stromingen binnen de islam en wakkerde de interesse aan voor andere religieuze ideologieën en voor bekering tot het christendom.[87] De Krakatau-uitbarsting bracht een discussie op gang over koloniale misstanden, maar de manier waarop dit werd aangekaart was uiteenlopend. Het verschil in benadering en duiding van de ramp komt – tot op zekere hoogte – tot uitdrukking in de literaire verwerking van de ramp. Op letterkundig gebied zijn, naast de genoemde eschatologische teksten en algemene verslagen in kranten, drie bronnen gevonden die de Krakatau-ramp als uitgangspunt nemen. Het betreft twee literaire verslagen in dichtvorm (*syair*) en een journalistieke bloemlezing, die vrij snel na de ramp uitkwamen en die hier zullen worden onderzocht.

BERICHTGEVING EN ZINGEVING UIT LAMPUNG

Tussen 1883 en 1888 kwam, in meerdere edities, een lang Maleistalig 'ooggetuigengedicht' uit, getiteld *Inilah syair Lampung karam adanya (Dit is het verhaal van verzonken Lampung*).[88] Het werd gedrukt in *Jawi*, Maleis schrift op basis van het Arabische alfabet.[89] Schrijver Muhammad Saleh verhaalt als verslaggever ter

85 R.A. van Sandick, *Leed en lief uit Bantam* (W.J. Thieme en Cie.: Zutphen, 1893), 148-57.
86 Van Sandick, *Leed en lief uit Bantam*, 147.
87 Ricklefs, *Polarizing Javanese society.*
88 In vervolg kortweg *Syair Lampung karam*.
89 Er zijn vier lithografische edities van het boek bekend, waarvan één exemplaar van de vierde editie zich bevindt in de universiteitsbibliotheek van Leiden. Voor inzage in het origineel uit 1888 zie Leiden Digital Collections http://hdl.handle.net/1887.1/item:1552707. Een ander exemplaar bevindt zich in de universiteitsbibliotheek van Frankfurt am Main (zie afb. 6). De analyse die volgt is gebaseerd op de Indonesische tekst uit de recente tweetalige uitgave van het boek door de Indonesische Lontar Foundation die de vierde en laatste editie uit 1888 als uitgangspunt heeft genomen: Muhammad Saleh, *Krakatau. The tale of Lampung submerged. Syair Lampung karam*. Vertaling door John H. McGlynn (Jakarta: Lontar Foundation, 2014).

Afb. 6 Titelpagina van Muhammad Saleh, *Inilah syair Lampung karam adanya* [Dit is het verhaal van verzonken Lampung]. Singapore: Haji Muhammad Taib, Anno Hijrae 1306 [1888]. *(Emil Lüring Collectie van de Zuidoost-Azië Bibliotheek, Goethe Universiteit Frankfurt am Main)*

plaatse over tientallen dorpen in de regio Lampung (Zuid-Sumatra) en Noordwest-Java die zwaar werden getroffen door de uitbarsting. Afgaande op informatie van de ik-persoon in het gedicht heeft de auteur de uitbarsting van de Krakatau gadegeslagen vanuit Tanjung Karang aan de Lampung baai, is hij vervolgens van daaruit naar getroffen gebieden gereisd en heeft hij het gedicht uiteindelijk in oktober 1883 in Singapore voltooid en gepubliceerd.[90] Hij wisselt zijn eigen ervaringen, beschreven in de ik-persoon (*hamba*), af met de verhalen van zijn informanten en lardeert de feitelijke verslaggeving met persoonlijke adviezen gericht aan de lezer en vragen aan Allah. Hij vertelt over de rampzalige consequenties voor de getroffenen en over de uitbraak van geweld. De lezer wordt opgeroepen om bij zichzelf ter rade te gaan waarom het onheil heeft toegeslagen.

90 Suryadi, 'The tale of Lampung submerged', *The Newsletter* 61 (Leiden: IIAS), 9.

De zogenaamde *syair* is een lang verhalend gedicht rond een centraal thema dat geldt als een van de belangrijkste genres uit de klassiek Maleise literatuur. Het is opgebouwd uit kwatrijnen met een a-a-a-a eindrijm, waarbij iedere versregel – bij voorkeur – vier woorden kent. Oorspronkelijk werden syairs opgetekend in manuscriptvorm in *Jawi* schrift en later als lithografie. Ze waren bestemd om voorgedragen te worden, gereciteerd of gezongen.[91] Door de grafische weergave in twee kolommen konden de versregels goed van elkaar onderscheiden worden, zodat het eindrijm makkelijk te herkennen was. Het taalgebruik was eenvoudig en stond niet ver af van alledaags spreektaal. Dit maakte de syair geschikt voor zowel educatie als vermaak en het verspreiden van nieuwsberichten. Thema's liepen uiteen van religieuze doctrine tot avonturen- en krijgsverhalen.[92] *Syair Lampung karam* kan worden getypeerd als een *syair kewartawanan*, een zogenaamde journalistieke syair.[93]

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw tot ongeveer 1920 was de Britse kroonkolonie Singapore het centrum voor publicatie van Maleistalige lithografie teksten, bestemd voor moslims. De meeste uitgevers hadden een Arabische en/of Javaanse achtergrond en beschikten over vertegenwoordigers in de grote steden rond de Straat van Malacca, op Sumatra en op Java. De syair was het meest geliefde genre onder de lezers evenals vertalingen van Arabische, Indiase en Perzische verhalen.[94] In de loop van de negentiende eeuw verschenen veel 'historische' syairs, vaak met als thema de strijd van Maleise helden tegen de koloniale overheerser. Een voorbeeld is de *Syair perang Aceh (Het verhaal van de Aceh oorlog)*, gepubliceerd in dezelfde periode als *Syair Lampung karam*. Daarnaast kwamen syairs uit over specifieke historische rampen zoals de uitbarsting van de vulkaan Tambora in 1815 en een grote brand in Singapore in 1847.[95]

De publicatie van *Syair Lampung karam* was gericht op een islamitisch lezerspubliek uit het Maleise schiereiland en Sumatra dat het *Jawi* goed beheerste en op devote Javanen. De aanduiding van alle jaartallen en dagen gebeurt volgens de Islamitische jaartelling. Het werk opent traditiegetrouw met een proloog waarin Saleh zichzelf in bescheiden bewoordingen en in de derde persoon presenteert,

---

91 Henk Maier, *We are playing relatives. A survey of Malay writing* (Leiden: KITLV, 2004), 71, 138. De Indonesische archipel kent een rijke orale traditie waarbij de overdracht van verhalen en gedichten niet via schrift maar via overlevering/verhalen vertellen geschiedt. In dit onderzoek zijn dergelijke orale bronnen achterwege gelaten.

92 Ian Proudfoot en Virginia Hooker 'The syair: a verse for every purpose', in Muhammad Saleh, *Krakatau. The tale of Lampung submerged. Syair Lampung karam,* vert. John H. McGlynn (Jakarta: Lontar Foundation, 2014), 136-47.

93 Suryadi, 'The tale of Lampung submerged', 9.

94 Holger Warnk 'The collection of 19th century printed Malay books of Emil Lüring, *Sari. International Journal of the Malay World and Civilisation* 28, nr. 1 (2010), 103-4.

95 Vladimir Braginsky, *The heritage of traditional Malay literature. A historical survey of genres, writings and literary views.* Institute of Southeast Asian Studies (Singapore: KITLV Press, 2004), 566-7.

als een *dagang,* een rondreizende handelaar die zorgt voor de overlevering van verhalen.[96] Vervolgens herinnert Saleh zijn lezerspubliek eraan dat zijn verhaal op waarheid berust: 'Zo was het, Heren, hoe het de mensen verging, ik heb het zelf helder aanschouwd. Grootmoeders hebben mij hun verhalen verteld, er is niets dat ik verzonnen heb.'[97] Hiermee lijkt hij bewust met de traditie te breken en laat het vernieuwend te beschouwen perspectief horen van meerdere stemmen.

Saleh's eigen stem behoort tot een groep handelslieden uit vele windstreken, allen op de vlucht vanwege de uitbarsting van de Krakatau. Ze kampen met honger en slaapgebrek, vechten om rijst en water, maar vinden soms ook rust op elkaars schouder. Saleh's invalshoek is duidelijk anders dan die van Iskian (zie volgende paragraaf) en Nederlandse ooggetuigen, emotioneler, intiemer. Hij beschrijft en bekritiseert het wangedrag van medemensen, ongeacht rang of stand, ongeacht afkomst. Zijn observaties worden altijd gekoppeld aan religieuze bespiegelingen. Zo spreekt hij naar aanleiding van een grootschalige plundertocht – die samenhangt met nalatigheid van de koloniale machthebber – over het 'pad der gerechtigheid' en het gevaar de duivel tot vriend te maken. Saleh maakt zich ongerust omdat hij ziet hoe sommige overlevenden hun empathie verloren hebben en geen acht meer slaan op de doden. Zou dit voortkomen uit de fatalistische gedachte dat dit nu eenmaal het door Allah bepaalde lot is? Maar, zegt de dichter: ik wijs de lezer erop dat dit een misvatting is, wij moeten voor anderen instaan en volgens de islamitische wet samen het leed dragen. Hij constateert dat zijn medemens angst heeft voor de dood en niet meer in staat is helder te denken en geeft het volgende advies: 'Wij moeten terugkeren naar God en vergeving vragen voor onze angst en twijfels.' [98]

Het opvallendste in vergelijking met de andere werken die hier aan bod komen is de grote nadruk op het belang van religieuze devotie en het onomkeerbare lot. Steeds weer worden biddende mensen door de golven overmeesterd. Als vluchtelingen onderdak krijgen aangeboden in het huis van de geestelijke te Talang, vragen zij elkaar om vergeving en richten zij zich op hun gebed. Terwijl het reciet weerklinkt 'als het zoemen der bijen' wordt het huis verzwolgen door water en vervolgens door een vuurzee getroffen; slechts één iemand overleeft.[99] De driehonderd stedelingen die zich hebben verzameld in het huis van de Controleur [de heer Le Sueur] te Benawang is eenzelfde lot beschoren. Terwijl ze onafgebroken hun gebeden tot Allah scanderen maant de controleur ze tot stilte, bang dat het op oproer zal uitlopen en hij dreigt ze met gevangenisstraf. Nogmaals schreeuwt hij: 'Zwijg' als plots een reusachtige golf binnenvalt en het huis vernietigt. De contro-

96 G.L. Koster, 'Making it new in 1884. Lie Kim Hok's Syair Siti Akbari' in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 154, nr. 1 (1998): 103.
97 Saleh, *Syair Lampung*, 8.
98 Ibidem, 40-1.
99 Ibidem, 18.

leur overleeft de ramp, maar het gros van de stedelingen niet.[100] In Teba vertelt de helderziende aan de mensen op de vlucht dat er geen uitweg is: mocht het water tot dit hogere niveau komen dat zou dat het einde der tijden betekenen; de vluchtelingen blijven vervolgens met een gerust hart in zijn huis. Maar een dreunende golf maakt in één klap aan alles een einde. Zoveel doden, zoveel gewonden, het ontlokt de dichter de woorden: 'Mijn Heer, Almachtige Allah, Hoe vreselijk uw straf die wij schepselen ondergaan, Laat dit nooit meer gebeuren, Ons leven lang – nooit meer.[101] Saleh laat zien hoe belangrijk het gebed was in de momenten van naderende dood en hij legt een duidelijk verband tussen de ramp en een straf van God.

Naast overwegend sombere details is er toch nog ruimte voor een aantal positieve noten in Saleh's relaas. Grote groepen vluchtelingen bereiken uiteindelijk na vele omzwervingen Batavia. Zij moeten zich registreren bij de schout en wachten op verdere hulp. De Resident komt langs en deelt aan iedereen persoonlijk, na een kort gesprek, geld uit van de Java Bank. Roepia's blijken op sommige plekken voor wonderen te zorgen. Op het eiland Merak weet een man de tsunami te ontvluchten door in een kokospalm te klimmen. Schommelend in de hoogte wacht hij af. Hij besluit geld naar beneden te laten vallen en plots trekt het water zich terug. Zo weet hij zich van verder onheil bevrijd.

Saleh besluit zijn gedicht met de nodige verontschuldigingen voor eventuele misvattingen en fouten in zijn epistel, zoals het een goede syair-verteller betaamt. Een oplettende negentiende-eeuwse lezer uit de regio, op de hoogte van het laatste nieuws over de Krakatau, zal ongetwijfeld verhalen herkend hebben die in zijn omgeving circuleerden. Veel passages bevatten opvallende overeenkomsten met nieuwsberichten uit de regionale kranten, die Saleh waarschijnlijk onder ogen heeft gehad. Het lijkt erop dat hij zijn eigen ervaringen als vluchteling in Lampung heeft gecombineerd met orale en geschreven ooggetuigenverslagen van anderen. Zo krijgt een verhaal als dat van Controleur Le Sueur, bekend uit Nederlandse archieven en kranten, opeens een nieuwe dimensie door de gewijzigde invalshoek. De syair bevat bovendien vele anekdotes en observaties die niet terug te vinden zijn in de andere ooggetuigenverslagen en biedt daardoor een daadwerkelijk ander perspectief op de gebeurtenissen. Het optreden van enkele bestuursambtenaren komt in een negatief daglicht te staan. Anders dan bij auteurs Iskian en Winter – onderwerp van de volgende twee paragrafen – is er nauwelijks lof voor de manier waarop de overheersers de ramp aanpakken. Wellicht bood het *Jawi*-schrift een veiliger omgeving voor kritiek op de kolonisator dan Latijns schrift.[102]

---

100 Ibidem, 90-92.
101 Ibidem, 32.
102 Ahmat B. Adam, *The vernacular press and the emergence of modern Indonesian consciousness 1855-1913,* (Ithaca: Cornell University, 1995), 41.

DE RAMP ALS FEUILLETON

Tussen 20 maart en 5 mei 1884 verscheen in de Maleistalige krant *Bintang Timor* uit Surabaya de *Syair dari pecahnya gunung Krakatau pada tahun 1883* (*Het verhaal over de Krakatau uitbarsting in 1883)* in Latijns schrift.[103] Het was geschreven door een zekere 'Radhen Ieskiean,[104] voormalig lid van de boedelmaker te Batavia.'[105] De hoge adellijke titel 'radèn' zou erop kunnen wijzen dat we hier met een Javaanse aristocraat te maken hebben, maar de kans is groter dat het hier gaat om een schuilnaam – pseudoniemgebruik werd vaak toegepast op Java. De schrijvende elite zocht doorgaans naar publicatiemogelijkheden in het Javaans en dan zou het Javaanstalige blad *Bramartani* een goede plek zijn en niet het Maleistalige blad *Bintang Timor*.

De dichter schetst op journalistieke wijze hoe het onheil de eilanden Java en Sumatra treft en hoe zowel burgers als autoriteiten op de ramp reageren.[106] Hij spreekt van verdriet, chaos en ongeloof en roept op tot medeleven. Het geheel leest als een compilatie van nieuwsberichten die op min of meer chronologische volgorde zijn gerangschikt. De feitelijke informatie blijft in het gedicht overeind, maar Iskian heeft er zijn eigen draai aan gegeven: persoonlijke emoties en religieus getinte adviezen zijn her en der toegevoegd. In het zoeken naar een dialoog met Allah om de gebeurtenissen te duiden blijven Iskians prangende vragen rondzingen en voorlopig onbeantwoord.

Syair dari pecahnya gunung Krakatau pada tahun 1883 bestaat uit zes delen van afwisselende lengte die met tussenpozen van enkele weken werden gepubliceerd. Het literaire feuilleton was een essentieel onderdeel van Maleistalige dagbladen in Nederlands-Indië. Voor een krant als *Bintang Timor*, alleen beschikbaar via een abonnement, vormde het vervolgverhaal een belangrijk marketinginstru-

103 De oorspronkelijke titel kent de voormalige spelling *Sjair darie pietjahnja goenoeng Krakataoe pada tahoen 1883*. In dit artikel houden we de moderne Indonesische spelling aan.

104 'Radhen [sic] Ieskiean, daoeloe lid darie boedelkamer die Betawi'. Met deze woorden opent de schrijver een korte inleiding tot zijn lange gedicht. Wellicht gaat het hier om 'Raden Iskian' die als waarnemend lid behoorde tot het 'Kollegie van Boedelmeesteren der Chinesche en andere onchristen sterfboedels'. *Regerings-Almanak voor Nederlandsch Indië 1882*, II (Batavia 1881) 105. In de volgende afleveringen staat vermeld dat Iskian uit 'Mr. Cornelis' afkomstig was, een wijk van Batavia.

105 Joachim Nieß, bezig met het afronden van een proefschrift over literaire feuilletons in Maleistalige kranten uit de koloniale periode, wees ons op het bestaan van deze reeks gedichten en deelde het materiaal. Hiervoor willen we hem graag bedanken. Tot nu toe was er slechts één ooggetuigenverslag bekend geschreven door iemand afkomstig uit de regio, de *Syair Lampung karam*. Nader onderzoek zal ongetwijfeld nog meer documenten in inheemse talen aan het daglicht kunnen brengen die de ramp beschrijven.

106 Zijn berichtgeving betreft hoofdzakelijk de omgeving van Batavia en de noordwestkust van de regio Banten, Sumatra komt minder aan bod. Dit hangt waarschijnlijk samen met het feit dat de verslaggever zich bevond in Batavia toen de ramp zich voltrok en van daaruit polshoogte nam/berichten verzamelde.

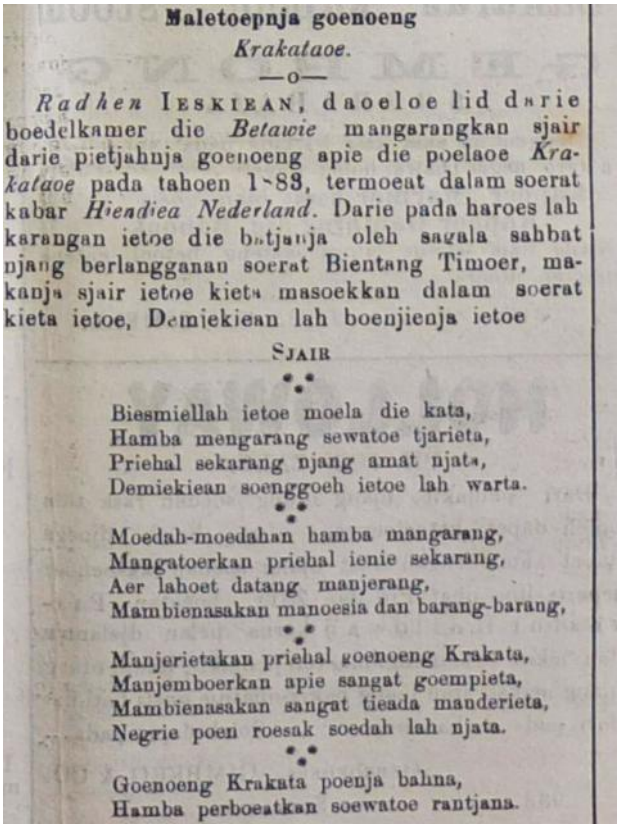

Maletoepnja goenoeng
Krakataoe.
—o—

Radhen IESKIEAN, daoeloe lid darie boedelkamer die *Betawie* mangarangkan sjair darie pietjahnja goenoeng apie die poelaoe *Krakataoe* pada tahoen 1883, termoeat dalam soerat kabar *Hiendiea Nederland*. Darie pada haroes lah karangan ietoe die batjanja oleh sagala sahbat njang berlangganan soerat Bientang Timoer, makanja sjair ietoe kieta masoekkan dalam soerat kieta ietoe, Demiekiean lah boenjienja ietoe

SJAIR

***

Biesmiellah ietoe moela die kata,
Hamba mengarang sewatoe tjarieta,
Priehal sekarang njang amat njata,
Demiekiean soenggoeh ietoe lah warta.

***

Moedah-moedahan hamba mangarang,
Mangatoerkan priehal ienie sekarang,
Aer lahoet datang manjerang,
Mambienasakan manoesia dan barang-barang,

***

Manjerietakan priehal goenoeng Krakata,
Manjemboerkan apie sangat goempieta,
Mambienasakan sangat tieada manderieta,
Negrie poen roesak soedah lah njata.

***

Goenoeng Krakata poenja bahna,
Hamba perboeatkan soewatoe rantjana.

Afb. 7 Inleiding en eerste strofen van de 'Syair dari pecahnya gunung Krakatau pada tahun 1883' [*Het verhaal over de uitbarsting van de Krakatau in 1883*], *Bintang Timor*, 20 maart 1884. *(Bijzondere Collecties Universiteit Leiden)*

ment.[107] Het voorzag de lezer van uniek materiaal dat niet voorhanden was in andere kranten en was een handige technische manier om de krant adequaat te vullen. Al naar gelang het beschikbare nieuws konden de kolommen voor het feuilleton worden ingekort of verlengd. Daarnaast zorgde het serieformaat ervoor dat de aandacht van de lezer, die wilde weten hoe het verhaal zou aflopen, vastgehouden werd.[108] Om zoveel mogelijk lezers te kunnen bereiken van verschillende rassen en achtergronden (onder andere *peranakan* Chinezen,[109] *peranakan* Arabieren[110]

107 Deze krant werd uitgegeven in Surabaya van 1862 tot 1887 en vervolgens onder de nieuwe naam *Bintang Soerabaia* tot 1924. Joachim Nieß, 'Telling and Selling', *Wacana, Jurnal ilmu pengetahuan budaya*, vol.17 nr. 3 (2016):377-403.

108 Nieß, 'Telling and Selling', 81-3.

109 Met deze term werd in de negentiende eeuw verwezen naar Chinezen van gemengd bloed, geboren in de Indonesische archipel, die Maleis spraken en zich hadden bekeerd tot de Islam.

110 Hier gaat het om gemengdbloedige nakomelingen van Arabieren uit het Midden-Oosten geboren in de archipel.

en (Indo)-Europeanen, kozen de meeste Maleistalige kranten voor publicatie van syairs in Latijns schrift in plaats van *Jawi* of voor afdruk in beide schriftsoorten.[111]

Het stuk was eerder verschenen in de krant *Hindia-Nederland* in Batavia.[112] Zowel *Bintang Timor* als *Hindia-Nederland* waren succesvolle, Maleistalige commerciële kranten die werden gerund door Indo-Europeanen.[113] Peranakan Chinezen, inheemse ambtenaren, (Indo-)Europese handelaren en ambtenaren behoorden tot het lezerspubliek. De opening van het Suezkanaal in 1869 en de invoering van de Agrarische Wet – die meer ruimte gaf aan het particulier initiatief – zorgden voor het versnellen en vereenvoudigen van handel, reizen en postverzending tussen Nederland en haar kolonie. De opkomende lokale pers maakte reclame voor goederen van de nieuwe entrepreneurs en wist zich daarmee te consolideren.[114] Zowel in de grote havenstad Surabaya (standplaats van *Bintang Timor*) als in het administratieve handelscentrum Batavia (standplaats van *Hindia-Nederland*) bestond onder de multiculturele bevolking een grote belangstelling voor informatie in de taal die niemand als zijn of haar taal kon claimen – het Maleis dat eeuwenlang gefungeerd had als een handelstaal en nu langzamerhand uitgroeide tot de taal van iedereen, van educatie en ontwikkeling. Informatie over de laatste lokale nieuwtjes, exotische producten uit Europa en vervolgverhalen over actuele gebeurtenissen waren populair onder de lezers.[115]

Net als de tekst van Saleh gaat het hier om een 'journalistieke' *syair*, opgesteld in kwatrijnen met eindrijm, maar Iskians dichtwerk staat qua vorm en inhoud wat verder af van de 'klassieke' Maleise verteltraditie. Opvallend is dat de dichter zijn stuk begint met een verwijzing naar zichzelf in de eerste persoon. Bovendien benadrukt Iskian dat hij zélf de gebeurtenissen heeft beleefd. Hiermee breekt hij openlijk met de traditie die voorschrijft dat het de taak is van de verteller om herinneringen levend te houden en daarbij zichzelf op een bescheiden manier te presenteren – in de derde persoon – om als het ware de 'stem van de traditie' te laten spreken.[116] Iskian opent als volgt:

> Uit naam van God vang ik aan te dichten, een waar gebeurd verhaal, waarachtig nieuws.
> Ik hoop te schrijven, huidige gebeurtenissen te ordenen, over de zee die ons te lijf ging, mensen en zaken vernietigde. Ik zal verhalen van de Krakatau, die met oorverdovend lawaai vuurspuugde.[117]

---

111 Adam, *The vernacular press*, 21, 40.
112 Deze eerdere versie hebben we helaas niet tot onze beschikking.
113 Adam, *The vernacular press,* 45.
114 Ibidem, 33-4
115 Maier, *We are playing relatives*, 137, 145.
116 Koster, 'Making it new in 1884,' 103.
117 *Bintang Timoer*, 20 maart 1884. NB: in onze vertaling is geen rekening gehouden met de oorspronkelijke eindrijm van het gedicht. Om een idee te geven van het eindrijm hier

Deze manier van schrijven past binnen een nieuwe tendens die vanaf ongeveer 1880 op Java opkwam. Kleine syair-boekjes werden gedrukt in Latijns schrift – het schrift van 'moderniteit' – om nieuwe lezers met een Chinese of Europese achtergrond die geen Arabisch schrift konden lezen te bereiken. Het waren verzen met korte portretten over gebeurtenissen in steden als Batavia, soms losjes aan elkaar geregen tot een verhaal. Wanneer er sprake was van een duidelijk verhaal dan was dat meestal van toepassing op een hedendaagse gebeurtenis: 'Commemorative rhyming repetitions of newspaper reports', zoals Henk Maier deze uitgaven typeert. Verslaggeving werd afgewisseld met opmerkingen van emotionele of verklarende aard, vergelijkbaar met de toon van Iskians werk. Het duidelijk verwijzen naar de eigen naam en eigen compositie werd de nieuwe trend.[118]

In Iskians compositie is er oog voor wanorde die uiteindelijk, door ferm optreden van de gezaghebbers, wordt omgezet in orde en rust. Op de dag des onheils brengt 'oorverdovend gedonder' een plotselinge chaos. Zoals bekend uit de Nederlandse ooggetuigenverslagen wordt ook hier verwezen naar de aanvankelijke onwetendheid: 'Was het misschien de vulkaan Karang die uitgebarsten was?'[119] Mensen snellen naar huis en vragen Allah om vergeving. Iedereen denkt dat de wereld vergaat zoals dat ook naar voren komt in Nederlandse teksten. Iskian concludeert: het lot van de Almachtige beschikt. Boten en prauwen worden alle kanten op geslingerd, mensen slaan verwilderd op de vlucht. Het water dat jagend binnenstroomt alsof het was 'gestuurd van hogerhand', omschrijft Iskian met een hyperbool: het zijn vernietigende golven met de 'hoogte van berg Semeru'.[120] De gevolgen zijn ongekend. Oud en jong, rijk en arm, niemand wordt door Krakatau ontzien, paard en wagens worden meegesleurd. Iskian is onder de indruk van wat zich heeft afgespeeld in de kustplaats Ciringan. De regent, overvallen tijdens een familiefeest, verdween met al zijn verwanten: 'Raden Toemenggoeng Djaija Negara, de ridderlijke, heldhaftige Regent, werd met 50 familieleden door de zee meegesleurd.'[121] Onderwijl was ook vendumeester Gouijn vermist geraakt met

het laatste woord van elk van de vier regels van het eerste kwatrijn in de oorspronkelijke spelling: 'kata, tjarieta, njata, warta'.

118 Maier, *We are playing relatives*, 139-141.

119 Vulkaan van 1778 meter in Noordwest-Banten.

120 De Semeru in Oost-Java is met 3676 meter de hoogste vulkaan van het eiland Java.

121 *Bintang Timoer*, 21 april 1884. Vergelijk de eerdere opmerkingen over Multatuli en de nazaten van Karta Nata Negara. Iskian laat zich positief uit over de overleden regent, maar al snel deden lokale verhalen de ronde dat de tsunami op het strand van Ciringin moest worden gezien als een straf. De ramp zou in verband staan met het verontachtzamen van de lokale tradities en gebruiken (*adat*). Men had op het regentschap namelijk binnen korte tijd zowel een trouwfeest als een besnijdenis gevierd en daarmee alle taboes doorbroken. Strenge godsdienstigen spraken bovendien van heidense praktijken die hadden plaatsgevonden tijdens de festiviteiten, waaronder dansvoorstellingen door vrouwen van lichte zeden (Lapian, 'Bencana alam dan penulisan sejarah,'121-2 en Paramita R. Abdurachman 'Family histories in relation to the volcanic eruptions of Kra-

zijn gevolg op weg naar Kramat, Tangeran. Hoewel ze werden meegesleurd door de zee, wisten zij zich uiteindelijk in veiligheid te brengen.[122]

Iskian beschrijft hoe islamitische en Nederlandse ambtenaren gezamenlijk optreden om orde en rust te brengen. Zij ruimen lijken, een chaotisch tafereel, maar de klus wordt geklaard. Wanneer de doden op het vasteland geborgen zijn, worden ook de ontelbare slachtoffers uit zee aan land gebracht – naar hun afkomst blijft het gissen. De lijken worden geordend volgens afkomst: Islamieten, Chinezen en Europeanen. Maar dit is eigenlijk een onbegonnen zaak volgens de dichter: huidskleur en geslacht zijn nauwelijks nog te herkennen. Iskian prijst de overheid voor

haar daadkrachtig optreden: 'Het hoogedele gouvernement geeft uitstekende hulp aan haar onderdanen, ongeacht rang of stand, ongeacht Islamitische of Chinese achtergrond.'[123] Een comité wordt opgericht om in iedere residentie geld in te zamelen. Alle slachtoffers ontvangen gelijkwaardige hulp. Naast een som geld vanuit Nederlands-Indië en hulp van Zijne Majesteit de Koning, komt er geld binnen uit Nederland, België, Duitsland, Frankrijk en Italië, Londen en Singapore. Schenkingen van meer dan een miljoen gulden arriveren uit het buitenland, en daarnaast onder andere een gulle gift van de Chinese Kapitein Lie Saay uit Sumatra. [124]

Iskian smeekt om medelijden van Allah: 'O almachtige, Eeuwige Allah, Heb meelij met getroffenen, Zij verloren de zin des levens, Het is of uw toorn zich spreidt.'[125] Hij vraagt om compassie: 'Heb medelijden met het land, Bij het zien van de rennende mensen, Ieder voor zich, Zoveel ellende maakt sprakeloos.'[126] Iskian toont zich een gelovig man, loyaal aan zijn land, met respect voor zowel de inheemse als Europese ambtenaren die zich hebben ingezet voor de rampbestrijding. Hij schrijft voor een multicultureel publiek dat het Maleis associeert met moderniteit, ontwikkeling en vooruitgang.

Voor kritiek op de koloniale machthebbers – zoals in Salehs relaas – lijkt geen ruimte te bestaan. Het doet vermoeden dat Iskian zelf onderdeel was van het ambtelijk apparaat en dat hij daarom koos voor de overwegend positieve toon. Maar het zou ook kunnen zijn dat de dichter simpelweg zelfcensuur toepaste omdat kranten in Nederlands-Indië nu eenmaal rekening moesten houden met het in 1856 uitgevaardigde *Drukpersreglement* dat kritische noten aangaande het gouvernement de kop in drukte.[127]

---

katau in 1883' in Adjat S. Soemartadipura, Didin Sastrapradja & Subagio Soemodihardjo (red.), *Proceedings of* the symposium on *100 years development of Krakatau and its surroundings, Jakarta, 23-27 August 1983* (Jakarta: LIPI, 1985), 17-23. NB Abdurachman spreekt van 52 verongelukte familieleden en Van Sandick en Lapian 55.

122 M.b.t. Gouijn zie volgende paragraaf.

123 *Bintang Timoer*, 5 mei 1884.

124 Iskian besteedt drie strofen aan deze financiële contributie. Misschien hangt dat samen met het feit dat hij zelf een Chinese achtergrond had?

125 *Bintang Timoer*, 2 April 1884.

126 *Bintang Timoer*, 21 april 1884.

127 Adam, *The vernacular press*, 14-15, 51-5.

De dichter rondt zijn gedicht af met verontschuldigingen voor 'dissonanten' in zijn taalgebruik. Het zijn de standaardformuleringen die bij het *syair*-genre horen. Hopelijk, zo schrijft hij, is de tekst van waarde en kan deze de goedkeuring van wijze mannen wegdragen, ondanks tekortkomingen in het dichten. Tot besluit richt hij zich nogmaals rechtstreeks tot de lezer: 'Ik hoop dat de heren hulp willen geven.'[128]

OOGGETUIGENIS IN VERTALING

F.L. Winter schreef 'met medewerking van Raden Mas Tumenggung Purwa Negara' het Javaanstalige boek *Urubipun redi Krakatau* (*De uitbarsting van de Krakatau*), dat in 1884 werd uitgegeven 'ten voordeele der noodlijdenden' in Javaans drukschrift.[129] Als telg van de familie Winter – Indo-Europese tolk-vertalers en cultuurkenners uit Midden Java – was F.L. Winter op de hoogte van de smaak van de beoogde lezer: de geletterde Javaan die het Javaans schrift beheerste. In hoeverre zijn 'medewerker' Purwa Negara betrokken was bij het schrijfproces wordt niet vermeld, maar zijn titels R.M.T. wijzen erop dat hij een hogere bestuursfunctionaris was. Winter had een aantal jaren als hoofdredacteur gewerkt voor het Javaanstalige weekblad *Bramartani*, dat hiervoor al even ter sprake kwam, dat fungeerde als een belangrijk discussieplatform voor de Javaanse elite.[130] Het *Bramartani* lezerspubliek bestond voornamelijk uit *priyayi's* (Javaanse aristocraten en bestuurlijke elite) en daarnaast Europese ambtenaren en Chinezen uit de bovenlagen van de samenleving – een doelgroep die Winter waarschijnlijk ook in gedachten had voor zijn *Urubipun redi Krakatau*. Het zal geen toeval zijn geweest dat het boek werd gedrukt bij Vogel van der Heijde en Co in Surakarta, de drukkerij waar ook *Bramartani* verscheen.[131]

In tegenstelling tot de andere twee besproken werken gaat het hier om een prozatekst. De Javaanse literaire traditie kende tot halverwege de negentiende eeuw hoofdzakelijk manuscripten in poëzievorm die handelden over het verleden.[132] De eerste gedrukte boeken in de vorm van actuele reisverhalen in proza openden de weg tot vernieuwing.[133] Een voorbeeld van zo'n moderne reistekst is *Lampah-*

128 *Bintang Timoer*, 5 mei 1884. Alleen heren worden expliciet toegesproken. Blijkbaar behoorden vrouwen niet tot het beoogde lezerspubliek.

129 De getranslitereerde, volledige titel luidt: *Serat anyariyosaken sangsaranipun pulo Jawi sisih kilen tuwin ing Telok Betung: awit saking urubipun redi Krakatau kala ing tahun Walandi 1883*, hier afgekort tot *Urubipun redi Krakatau*.

130 *Bramartani* de allereerste inheemse krant van Indonesië verscheen – op enige tussenpozen na – van 1855 tot 1932. Ricklefs, *Polarizing Javanese society*, 130.

131 Adam, *The vernacular press*,184.

132 Dit hangt samen met het feit dat geschiedschrijving en overleveringsverhalen in reciet werden voorgedragen en de rijm hielp bij het memoriseren van het verhaal.

133 Hoewel het proza van de drukpers al snel als vernieuwend werd omarmd, zou het nog even duren voor de elite ook literaire werken in proza daadwerkelijk serieus nam, zoals naar voren komt in discussies die werden gevoerd in *Bramartani* tussen 1866 en 1867. M.C. Ricklefs, 'The perils of hybridity in 19th-century Java: Ronggawarsita's reputation,

Afb. 8 Urub sarta pambledhosipun redi Krakatau [Het ontvlammen en ontploffen van de berg Krakatau], uit: F.L. Winter en R.M.T Purwa Negara, *Urubipun redi Krakatau*. (Surakarta: Vogel van der Heijde en Co, 1884)

lampahipun Purwalelana (*De reizen van Purwalelana*), die in 1865-1866 verscheen en geschreven werd door de regent van Kudus.[134] Winters werk past binnen de toenemende interesse onder priyayi's voor reisliteratuur en praktische handboeken aangaande geografie en topografie waarbij proza de norm werd. In de loop van de negentiende eeuw kregen de priyayi's een steeds belangrijkere rol binnen het koloniale regime en zij identificeerden zich meer en meer met het Europese gedachtegoed. De islam bleef een belangrijk deel van hun identiteit, maar de kloof groeide met groepen in de samenleving die zich steeds meer richtten op reformgezinde islamitische stromingen. Dit vertaalde zich in onderwijs waarin een deel van de Javaanse kinderen geletterd werd in Javaans schrift en een deel in Arabisch schrift.[135]

animated debates in *Bramartani*, and the probable origins of Javanese acrostics; with a postscript on Purwalelana,' in *Archipel* 96 (2018): 103-27.

134 Vergelijk Judith E. Bosnak en Frans X. Koot, *The Javanese travels of Purwalelana. A nobleman's account of his journeys across the island of Java 1860-1875* (Londen: Hakluyt and Routledge, 2020).

135 Ricklefs, *Polarizing Javanese society,* 154.

Urubipun redi Krakatau kent een geografische tweedeling waarbij de getroffen regio's Banten en Lampung als uitgangspunt dienen. Het heeft enerzijds het karakter van een aardrijkskundige handleiding en anderzijds van een journalistieke rapportage waarbij de rampsituatie van plaats tot plaats wordt belicht. Vergelijkend onderzoek wijst uit dat schrijver Winter grotendeels gebruik heeft gemaakt van bestaande bronnen uit Nederlandse en Maleistalige kranten en deze heeft vertaald en/of geparafraseerd. Hij geeft soms aan dat het berichtgeving van telegrafisten, zeevarenden en ambtenaren betreft, maar over het algemeen is verdere bronvermelding afwezig. Veel bijdragen in *Bramartani* waren overigens eveneens vertalingen van Nederlandse en Maleistalige kranten – een werkwijze die ook bij Winters boek over Krakatau is toegepast.

'Ook al is de hulp klein, het levert toch veel op', zo luidt het motto van de tekst. Daarom hebben de auteurs besloten berichten over de ramp in een bundel samen te brengen en te verkopen om geld in te zamelen voor de noodlijdenden.[136] Hoewel de Indonesische archipel geregeld te maken heeft met rampspoed in de vorm van aardbevingen, overstromingen en vulkaanuitbarstingen, is deze ramp van 'buitengewone omvang'. Daarom willen de schrijvers graag iets betekenen voor de slachtoffers op West-Java en in Teluk Betung. Zij hopen, zo schrijven ze in hun voorwoord, dat de financiële bijdrage enige troost brengt en bedanken de priyayi's die hun liefdadigheid tonen door het boek te kopen.[137]

Het boek begint met een geografische beschrijving van de Residentie Banten (bij Nederlanders ook bekend onder de naam Bantam) die, hoewel onvermeld, duidelijk te baseren is op de situatie voordat de Krakatau tot uitbarsting kwam in 1883. Krakatau is een onbewoond eiland, lezen we, gebruikt als schuilplaats door zeerovers. Er groeien geen gewassen waarmee de mensen in hun levensonderhoud kunnen voorzien, alleen sprokkelaars kunnen er terecht voor brandhout.[138] Vervolgens komen verschillende eilanden, bergen en rivieren aan bod evenals enkele grotere plaatsen. In het zuidelijke regentschap Lebak woont het Badui-volk in het afgelegen Kendheng-gebergte.[139]

In het tweede deel van het boek staat de residentie Lampung centraal en komen we te weten dat de Lampongers in vroegere tijden geen land bebouwden, maar erop uittrokken om slagtanden van olifanten, hoorns van de rinoceros (neushoorn), vogelnestjes, was, rubber en rotan te verzamelen. In de loop van de negentiende eeuw werd er veel woud gekapt voor het aanleggen van rijstvelden, maar de opbrengst van rijst was niet voldoende om alle mensen in Lampung te voorzien. Het voedsel moest om die reden van elders komen.[140]

---

136 Winter, *Urubipun redi Krakatau*, 1.
137 Ibidem, 1.
138 Ibidem, 3.
139 Ibidem, 8-12.
140 Winter, *Urubipun redi Krakatau*, 51-2. Winter geeft aan dat Lampung veel ellende heeft

De uitbarsting van de Krakatau veranderde Banten en Lampung drastisch, aldus Winter. Kustplaatsen werden weggevaagd. In 1680 was de Krakatau voor het laatst uitgebarsten en hoewel de vulkaan vanaf mei 1883 enige activiteit begon te vertonen, kwam de vernietigende uitbarsting drie maanden later als een verrassing voor de inwoners van de residenties. Zo ook voor de vele schepen in de drukbevaren Straat Soenda.

Het eerste verhaal in de bloemlezing is van een zekere Kapitein Logan [Lohan] die met zijn schip Berbice, onderweg vanuit New York geladen met '*pitrolium*', door grote schrik bevangen wordt als hij koerst op de westelijke toegang tot

de Straat Soenda. Allereest is er de hemel die plotseling, om twee uur 's middags, donker wordt, gevolgd door een hevige wind. De kapitein besluit de zeilen van het kleine schip te strijken. Hete as valt uit de lucht en er zijn vele bliksemschichten. De kapitein vreest dat zijn olielading tot ontploffing zal komen en geeft opdracht alle ramen met de zeilen af te dekken. Hij stuurt de matrozen het ruim in en blijft met de stuurman aan dek.[141] Na meer dan een etmaal van gruwelijk natuurgeweld weet Logan uiteindelijk met zijn bemanning Anyer te bereiken, althans wat daar nog van over is. Het is een voorbeeld van één van de ooggetuigenverslagen die vervolgens over de hele wereld zouden circuleren.[142]

De bloemlezing volgt met verslaggeving over de wijze waarop de ramp zich, van uur tot uur, voltrekt in de kustplaatsen van Banten: Anyer, Ciringan, Merak, Serang en Lebak en daarnaast ook Batavia, Tangerang, Kramat en het eiland Onrust (*Ondrus*) vlak voor de kust van Batavia. Stuk voor stuk berichten waarbij – naast overweldigend natuurgeweld – de Europeaan centraal staat, de Chinees soms figureert en de inheemse bevolking bij uitzondering bij naam wordt genoemd – meestal dient zij slechts als achtergronddecor. Steeds terugkerende elementen zijn geluiden als bulderende donder of kanonschoten (aangeduid met de mooie Javaanse onomatopeeën 'gumalĕgĕr' en 'gumaledhug'), het plotseling verdwijnen van zon (*surya*) op klaarlichte dag en de sentimenten van *kiamat*, het einde der tijden. Het gros van de verhalen is, soms na enig speurwerk, terug te voeren naar de getuigenissen die circuleerden in dagbladen kort na de ramp en later vooral bekend zijn geworden door de (vertaalde) werken van Verbeek en Van Sandick.[143]

---

gekend door slecht bestuur, maar dat de komst van het gouvernement rust en welvaart heeft gebracht. Vervolgens zinspeelt hij echter wel op problemen door ontbossing, want de grond was 'minder vruchtbaar' geworden waardoor de regio niet meer zelfvoorzienend kon zijn.

141 Winter, *Urubipun redi Krakatau*, 14-15.

142 Dit verhaal verscheen o.a. in het *Algemeen Dagblad* op 4 september 1883 en is hoogstwaarschijnlijk een letterlijke vertaling uit het Engels, o.a. gepubliceerd in Tenison Wood's *The earthquake in the Straits of Sunda* (1884). Winter, op zijn beurt, heeft het Nederlands naar Javaans omgezet waaruit blijkt dat Winter een vrij letterlijke vertaling heeft gemaakt van het Nederlandse bericht.

143 Delen van deze standaardwerken kwamen in Engelse vertaling uit in: Tom Simkin en

Zo zijn er de personages die steeds weer, tot in de eenentwintigste eeuw, opduiken als er over de Krakatau geschreven wordt omdat hun belevenissen blijkbaar tot de verbeelding spreken. Neem bijvoorbeeld het al genoemde verhaal van de Nederlandse Controleur Le Sueur [Lasur] van de afdeling Semangka (Lampung), die te maken kreeg met een menigte van meer dan driehonderd vluchtelingen in zijn huis. Het blijkt hier om hetzelfde verhaal te gaan als eerder verteld door Saleh, maar vanuit een ander perspectief. Waar schrijver Winter de controleur in de ik-persoon (*kula)* verslag laat doen, doet Saleh dat vanuit de derde persoon. Het gaat hier om een bewerkte vertaling van le Sueur's berichtgeving die kort na de ramp verscheen in een aantal dagbladen.[144] Le Sueur beveelt de mensen 'orde en rust' te bewaken (*tata tentrem)* en wordt vervolgens door de golven meegesleurd die het huis treffen. Winter noemt het relaas uiterst 'angstaanjagend' (*anggigirisi*).[145]

Circulerend in verschillende versies is het verhaal over 'Toean-Toean in boomtoppen' ofwel het verhaal van vendumeester Gouijn, deurwaarder Jacob en vendu-schrijver Frans – Iskian verwees er ook naar.[146] Wanneer Gouijn, Jacob en Frans op weg zijn naar de kampong Kramat voor een vendutie barst het onheil los. In Tangerang zijn zulke harde knallen te horen dat men zich afvraagt of er wellicht meerdere vulkanen in de omgeving zijn uitgebarsten. Het verdwijnen van de zon, de ijzige wind en aanhoudende asregen – dat alles had men 'volgens de oude Javaanse mensen', 'nog nooit meegemaakt.'[147] In kampong Kramat zijn de voorbereidingen voor een veiling in volle gang. Chinese dames maken zich op voor de gelegenheid. Maar een vernietigende golf maakt een abrupt einde aan de bedrijvigheid en betekent het trieste einde voor de dames en twee kinderen.[148] De Toean-Toean daarentegen, die nooit hun bestemming Kramat zouden bereiken, weten aan het noodlot te ontkomen. Vendumeester Gouijn [Guwin][149] redt zich uit de vloedgolf door in tamarindeboom (*wit asem*) te klimmen en Toean Jacob komt in een klapperboom (*wit aren*) terecht. Onderwijl denkt Toean Frans dat zijn einde gekomen is, maar dan weet hij zich plotseling aan het kadaver van een langsdrijvende buffel vast te grijpen die blijft steken tegen een grote boom waar hij snel in omhoog klimt.[150]

Ter afsluiting van de bloemlezing treffen we een lijst aan van gelden ingezameld in oktober 1883 door het Centraal Comité, 'een financiële contributie als

---

Richard S. Fiske, *Krakatau 1883. The vulcanic eruptions and its effects* (Washington D.C.: Smithsonian Institution, 1983).

144 *Java Bode,* 12 september 1883. Vergelijk ook Jaquet, 'Nederlandse reacties op de uitbarsting 1883 van de Krakatau', 84-89.

145 Winter, *Urubipun redi Krakatau*, 57-65.

146 De 'verjavaniseerde' Hollandse namen luidden inclusief professionele titel: 'juru lelang Guwin', 'juru serat Pranes', 'Jakop durwarder', Winter, *Urubipun redi Krakatau*, 42.

147 Winter, *Urubipun redi Krakatau*, 42.

148 Ibidem, 46.

149 Vergelijk o.a. *Bataviaasch Handelsblad*, 28 augustus 1883.

150 Winter, *Urubipun redi Krakatau*, 43-5.

bewijs van barmhartigheid voor de noodlijdenden.'[151] De lijst doet vermoeden dat Winters boek een speciale publicatie was in samenwerking met het Centraal Comité, maar daar verwijst hij niet naar. Opvallend zijn de opmerkingen voorafgaand aan dit financiële overzicht. Winter benadrukt dat 'het hoogedele gouvernement' vanuit 'liefdadigheid en barmhartigheid' handelt in deze tijden van rampspoed. Want, zegt hij, terwijl het duidelijk is dat de vernietiging van de Residentie Banten is veroorzaakt door de uitbarsting van de Krakatau zijn er mensen die daar anders over denken. Sterker nog, de grote ramp heeft veel gedachten op gang gebracht van 'bijgelovige aard' (*gugon tuhon*): het onheil zou veroorzaakt zijn door de oorlog in Aceh of voortkomen uit de kwaadwillendheid van geesten (*jin* en *lelembut*).[152] Met een financiële bijdrage van vierduizend roepia voor de noodlijdenden, wil het gouvernement, 'geheel volgens de Javaanse *adat*', Banten opnieuw welvarend maken. Maar volgens 'aanhangers van het bijgeloof' zijn dit slechts onkosten voor herhaaldelijke kwaadwil door de kolonisator.

Winter lijkt te willen afrekenen met deze 'onbestaanbare gedachten' aangaande de oorzaak van de ramp.[153] Hiermee sluit hij goed aan bij zijn lezerspubliek. Hij moet op de hoogte geweest zijn van veelvuldige discussies over bijgeloof in *Bramartani* en nam er hoogstwaarschijnlijk deel aan. Vaak werden de denkbeelden van de gewone man op de hak genomen, zoals het geloof in geesten en gebruik van amuletten. Ook werden messianistische bewegingen weggezet als 'bijgeloof'. De Javaanse elite gaf steeds meer voorrang aan Europese wetenschap en distantieerde zich van zogenaamde bakerpraat.[154]

De inzameling van geld op Java werd onmiddellijk na de ramp groots aangepakt door het Centraal Comité. Zózeer zelfs dat er al snel maatregelen genomen moesten worden om te voorkomen dat er 'pressie' werd uitgeoefend 'ook van den kleinen man giften voor de noodlijdenden te verkrijgen.'[155] Gebrek aan liefdadigheid werd aangekaart in het *Soerabaiasch Handelsblad*:

---

151 Dit bedrag van f 947.649,25 komt overeen met een bericht van het Centraal Comité op 19 oktober door Thesaurier Van Den Berg, o.a. gepubliceerd in de *Java Bode* en de *Vorstenlanden*.

152 Winter, *Urubipun redi Krakatau*, 76. Het is goed mogelijk dat deze opmerkingen over de Aceh oorlog samenhangen met getuigenissen van Europese slachtoffers. Op de vlucht voor het onheil, zouden zij ongastvrij en zelfs vijandig behandeld zijn door inlanders. Met de woorden: 'Gij zijt van alle ongeluk dat ons treft, de schuld, door uw oorlog met Atjeh!' werd hen de deur gewezen. Dat gaf voor sommigen de aanleiding om de collecte voor inlanders af te wijzen. Vergelijk 'Brieven van een Desaman,' *Soerabaiasch Handelsblad,* 21 september 1883. Deze anonieme uitgave was van wetenschapper-missionaris Carel Poensen (1836-1919) die o.a. onderzoek deed naar Islam op Java, later uitgebracht in de bundel *Brieven over den Islam uit de binnenlanden van Java* (1886).

153 Wellicht zinspeelde Winter ook op de 'bijgelovige' gedachte dat de aardbeving een straf van God was, maar dat staat niet als zodanig in de tekst.

154 M.C. Ricklefs *Polarizing Javanese society,* 136-7.

155 *Soerabaiasch Handelsblad,* 10 september 1883.

> Men deelt ons mede, dat een ambtenaar met een groot tractement geweigerd heeft op eene hem aangeboden lijst voor de noodlijdenden te teekenen, en in plaats van een voorbeeld te stellen voor zijn ondergeschikt personeel zich, terwijl de lijst bij hen circuleerde, uit de stad heeft begeven om op eene naburige plaats de baden te gebruiken. We kunnen dit haast niet gelooven. (Aangeboden).[156]

Hoe krachtig er werd opgetreden om met Winters bloemlezing geld in te zamelen is niet duidelijk. Er staat geen strategie van aanpak in zijn boek en ook geen intekenlijst van donateurs. Wel besteedt *Bramartani* aandacht aan Winters initiatief en roept op tot mededogen voor de medemens in nood.[157] In het najaar van 1883 discussiëren lezers regelmatig over de duiding van de ramp en over het belang van fondsenwerving. Priyayi's, zo meldt de krant, zouden er goed aan doen zich in te schrijven voor een boek ten bate van de noodlijdenden, in plaats van geld te verbrassen aan vermaak met dansmeiden.[158]

BESLUIT

Wanneer we de literaire bijdragen van Nederlanders afzetten tegen die van de Indonesiërs valt op dat er aan Nederlandse kant relatief weinig wordt verwezen naar de ramp zelf, behalve als het gaat om ooggetuigenverslagen. Dat is ook niet zo verwonderlijk, aangezien de meeste schrijvers nooit in Indië waren geweest, laat staan dat ze zich een beeld konden vormen van de ramp in de verre kolonie. Wat betreft Multatuli lag dat anders. Zijn stuk 'De banjir', ook al was het niet nieuw, toonde affiniteit en betrokkenheid met Indië en de inheemse bevolking. Als een van de weinige Nederlandse auteurs probeerde hij de Indonesische slachtoffers een stem te geven en uitte hij kritiek op hun dehumanisering in de Nederlandse pers. Bovendien werd er in andere publicaties omtrent Krakatau veelvuldig naar Multatuli verwezen en bleek hij opnieuw een prominente stem op het gebied van Nederlands-Indië.

In de Indonesische teksten staat de uitbarsting van de Krakatau centraal met aandacht voor de manier waarop de catastrofe zich afspeelde en de mensen trof. Geloof is een wezenlijk onderdeel van de beide syairs, waarin onheil wordt geïnterpreteerd als een beproeving van Allah die de mensheid gelegenheid geeft zich te beteren. Naast verslaggeving van de gebeurtenissen komen theologische vraagstukken aan de orde. Winter houdt zich hier afzijdig van, maar benadrukt wél dat het van belang is om 'bijgeloof' aangaande de Krakatau te ontkrachten. Dit doet denken aan de manier waarop Multatuli de woorden van classicus Mul-

156 Ibidem.
157 *Bramartani,* 20 september 1883.
158 *Bramartani,* 29 november 1883.

ler hekelt die zijn twijfels uit over natuurwetten. Aan verdere Nederlandse zijde is er nauwelijks aandacht voor de rol van het geloof met betrekking tot de ramp. Terwijl bij eerdere catastrofen een relatie werd gelegd tussen de ramp en een straf Gods (vergelijk de buskruitramp van 1807) was dat nu niet aan de orde. Zelfs dominees als HaverSchmidt, Beets en Bernard ter Haar gaan slechts beperkt op het geloof in en wijzen slechts in algemene zin op het belang van menslievendheid.

Waar de Nederlandse bijdragen sterk gericht zijn op liefdadigheid en fondsenwerving, gaat het in het Indonesische geval eerder om een verlangen de rampzalige gebeurtenissen zo precies mogelijk uit te leggen in de hoop het onheil te kunnen duiden. De Nederlanders lijken tevreden met hun optreden in het kader van liefdadigheid – een houding die grenst aan zelfingenomenheid, zoals bijvoorbeeld Melati van Java in haar bijdrage benadrukt. Tegelijkertijd past liefdadigheid ook bij de tijdgeest. Alle initiatieven kunnen worden gezien als vooruitlopend op de 'ethische politiek' die de Nederlanders in Indië vanaf 1900 zouden gaan voeren: het idee dat ze iets terug moeten doen voor de kolonie. Dat wordt in enkele bijdragen aan de publicaties expliciet beklemtoond. Het is overigens geen lokale liefdadigheid, zoals bij eerdere rampen, maar heeft meer het karakter van ontwikkelingshulp.

Vanuit Indonesië is er lof voor het optreden van 'het hoogedele gouvernement': Iskian en Winter benadrukken de inzet van bestuursambtenaren en het belang van het Centraal Comité. Zij moeten op de hoogte geweest zijn van misstanden, maar kozen beiden voor een positief geluid – wellicht vanwege hechte banden met het koloniaal bestuur en/of vanwege perscensuur. Saleh laat zien dat hulp van de machthebbers niet altijd zo bewonderingswaardig was. Zo werden vluchtelingen niet alleen slachtoffer van de natuurramp, maar ook nog van de gierigheid en willekeur van machtswellustige functionarissen. Uitgave in Jawi bood waarschijnlijk meer ruimte voor kritiek aangezien dit schrift lastiger te controleren was door de autoriteiten dan Latijns schrift. Bovendien liet Saleh zijn boek uitgeven in Singapore dat, onder Brits gezag, enigszins buiten het gezichtsveld lag van de Nederlanders. Javaans schrift bracht – in theorie – ook deze 'ruimte' voor kritiek met zich mee, maar Winter kon zich beroepen op het gebruik van Europese persberichten die de censuur al waren gepasseerd.

Door Indonesische literaire bronnen te vergelijken met Nederlandse wordt duidelijk dat er weliswaar sprake was van 'gedeelde' rampspoed, maar dat daarmee op totaal verschillende manieren werd omgegaan. Indië mocht dan een kolonie zijn van Nederland, uiteindelijk was er van toenadering tussen beide culturen maar weinig sprake. In dit artikel hebben we geprobeerd om de literaire verwerking van de Krakatau-ramp vanuit beide perspectieven te bestuderen. 137 jaar na de uitbarsting en vijfenzeventig jaar na de Indonesische Onafhankelijkheid is het daarvoor geen moment te vroeg.

BIBLIOGRAFIE

Abdurachman, Paramita R. 'Family histories in relation to the volcanic eruptions of Krakatau in 1883'. In *Proceedings of* the symposium on *100 years development of Krakatau and its surroundings, Jakarta, 23-27 August 1983*, red. Adjat S. Soemartadipura, Didin Sastrapradja en Subagio Soemodihardjo, 17-23. Jakarta: LIPI, 1985.

Ahmat B., Adam, *The vernacular press and the emergence of modern Indonesian consciousness 1855-1913*. Ithaca: Cornell University, 1995.

Bloembergen, Marieke. *De Koloniale Vertoning. Nederland en Indië op de wereldtentoonstellingen (1880-1931)*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2002.

Bosnak, Judith E. en Frans X. Koot. *The Javanese travels of Purwalelana. A nobleman's account of his journeys across the island of Java 1860-1875*. Londen: Hakluyt and Routledge, 2020.

Braginsky, Vladimir. *The heritage of traditional Malay literature. A historical survey of genres, writings and literary views.* Singapore: KITLV Press, 2004.

Cuijpers, Constant., 'Het album *Holland-Krakatau* (1883). Artistieke liefdadigheid en exotische inspiratie' *De Negentiende Eeuw* 29, nr. 4 (2005): 219-40.

D'Arcy Wood, Gillen. *Tambora. The eruption that changed the eorld*. Princeton: Princeton University Press, 2014.

Dröge, Philip. *De schaduw van Tambora. De grootste natuurramp sinds mensenheugenis*. Houten: Spectrum, 2015.

Hagen, Piet. *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing*. Amsterdam: Arbeiderspers, 2018.

Honings, Rick. *Het eiland van vuurrazernij. De Krakatau-ramp van 1883 en de Nederlandse literatuur.* Negenentwintigste Bert van Selm-lezing. Leiden: Primavera Pers, 2020.

———.*De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker, 2016.

Jaquet, Frits. 'Nederlandse reacties op de uitbarsting 1883 van de Krakatau: een tijdsbeeld', In *Indisch-Nederlandse literatuur. Dertien bijdragen voor Rob Nieuwenhuys*, red. Reggie Baay & Peter van Zonneveld, 76-110. Utrecht: HES, 1988.

Jensen, Lotte, 'Een onbekende variant van het Wilhelmus. Het Watersnood-Wilhelmus uit 1881', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* (2019), 1-8. Online gepubliceerd en raadpleegbaar: https://www.mdnl.nl/wp-content/uploads/2019/06/Een-onbekende-variant-van-het-Wilhelmus.pdf.

Koster, G.L. 'Making it new in 1884. Lie Kim Hok's Syair Siti Akbari'. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 154, nr. 1 (1998): 95-115.

Lapian, A.B. 'Bencana alam dan penulisan sejarah (Krakatau 1883 dan Cilegon 1888)'. In *Dari babad dan hikayat sampai sejarah kritis,* red. T. Ibrahim Alfian e.a., 211-26. Yogyakarta: Gajah Mada University Press, 1987.

Maier, Henk. *We are playing relatives. A survey of Malay writing*. Leiden: KITLV, 2004.

Meulen, Dik van der. *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker.* Nijmegen: SUN, 2002.

Modest, Wayne & Robin Lelijveld red., *Words matter. An unfinished guide to word choices in the cultural sector.* Amsterdam: Tropenmuseum, 2018.

Nieß, Joachim.'Telling and Selling'. *Wacana, Jurnal ilmu pengetahuan budaya* 17, nr. 3 (2016): 377-403.

Praamstra, Olf en Peter van Zonneveld. *Omstreden paradijs. Ooggetuigen van Nederlands-Indië*, Amsterdam: Bert Bakker, 2010.

Proudfoot, Ian en Virginia Hooker. 'The syair: a verse for every purpose'. In Muhammad Saleh, *Krakatau The tale of Lampung submerged. Syair Lampung karam,* vertaling John H. McGlynn, 136-47. Jakarta: Lontar Foundation, 2014.

Ricklefs, M.C. *Polarizing Javanese society. Islamic and other visions (c.1830-1930)*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007.

Ricklefs, M.C. 'The perils of hybridity in 19th-century Java, Ronggawarsita's reputation, animated debates in *Bramartani*, and the probable origins of Javanese acrostics; with a

postscript on Purwalelana'. *Archipel* 96, (2018): 102-27.
Saleh, Muhammad, *Krakatau. Syair Lampung karam*. Vertaald door John H. McGlynn. Jakarta: Lontar Foundation, 2014.
Sandick, R.A. van, *Leed en lief uit Bantam* (W.J. Thieme en Cie.: Zutphen, 1893).
Simkin, Tom en Richard S. Fiske, *Krakatau 1883. The vulcanic eruptions and its effects*. Washington D.C.: Smithsonian Institution, 1983.
Suryadi, 'The tale of Lampung submerged'. *The IIAS Newsletter* 61 (2012): 8-10.
Warnk, Holger, 'The collection of 19th century printed Malay books of Emil Lüring, *Sari. International Journal of the Malay World and Civilisation* 28, nr. 1 (2010): 99-128.
Winchester, Simon, *Krakatau. De dag dat de wereld ontplofte. 27 augustus 1883* (Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 2005).

Judith E. Bosnak (1973) is gespecialiseerd in Indonesische Talen & Culturen en als onderzoeker verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS). Zij houdt zich bezig met het bestuderen en vertalen van Indonesische reisverhalen uit de koloniale tijd en verzorgde samen met Frans Koot een uitgave voor de Britse Hakluyt Society: *The Javanese travels of Purwalelana. A nobleman's account of his journeys across the island of Java 1860-1875* (Routledge 2020). Onlangs verscheen haar artikel over de Mexicaanse reiziger en kunstenaar Miguel Covarrubias in *Anales*: 'Shaping Barong dance drama in paradise Bali. Oriental discourse by Miguel Covarrubias and his networks'.

Rick Honings (1984) is sinds 2020 Scaliger-hoogleraar aan de Universiteit Leiden en verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS). Zijn onderzoek richt zich vooral op de Nederlandse literatuur en cultuur van de negentiende eeuw en op de Indisch-Nederlandse letterkunde. Met Lotte Jensen publiceerde hij in 2019 de literatuurgeschiedenis *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de 18e en 19e eeuw.* Momenteel werkt hij, met Judith Bosnak (postdoc) en Nick Tomberge (promovendus), aan zijn NWO Vidi-project *Voicing the Colony. Travellers in the Dutch East Indies 1800-1945*.